

Gedeputeerde Staten en Provinciale Staten van Noord-Brabant
Brabantlaan 1
5216 TV 's-Hertogenbosch

27 mei 2016

Onderwerp: Aanbieding opbrengst mestdialogen en oproep tot honorering verzoek om meer tijd

Bijlage: Verslag dialoog nieuw mestbeleid

Geachte leden van Gedeputeerde en Provinciale Staten,

Hierbij sturen wij u het verslag van de dialoog nieuw mestbeleid toe. De afgelopen maanden hebben er in onze regio's drie dialoogavonden over het thema mestverwaarding en veedichtheid plaatsgevonden. Wij zijn zeer verheugd u de opbrengst van deze mestdialogen via bijgevoegd verslag te kunnen aanbieden. Voor ons is de toenadering van de verschillende partijen een belangrijke winst.

De dialoogavonden hebben oplossingsrichtingen voor zowel mestverwaarding als veedichtheid opgeleverd. De deelnemers aan de dialoog vragen om meer tijd (circa oktober) om samen deze oplossingsrichtingen verder uit te werken. Wij ondersteunen dit verzoek van de deelnemers van harte. Volgens ons is het voor de transitie veehouderij als geheel van belang om gezamenlijk verder te gaan.

Graag vernemen wij van u of u bereid bent het verzoek om meer tijd van de deelnemers aan de dialoog te honoreren.

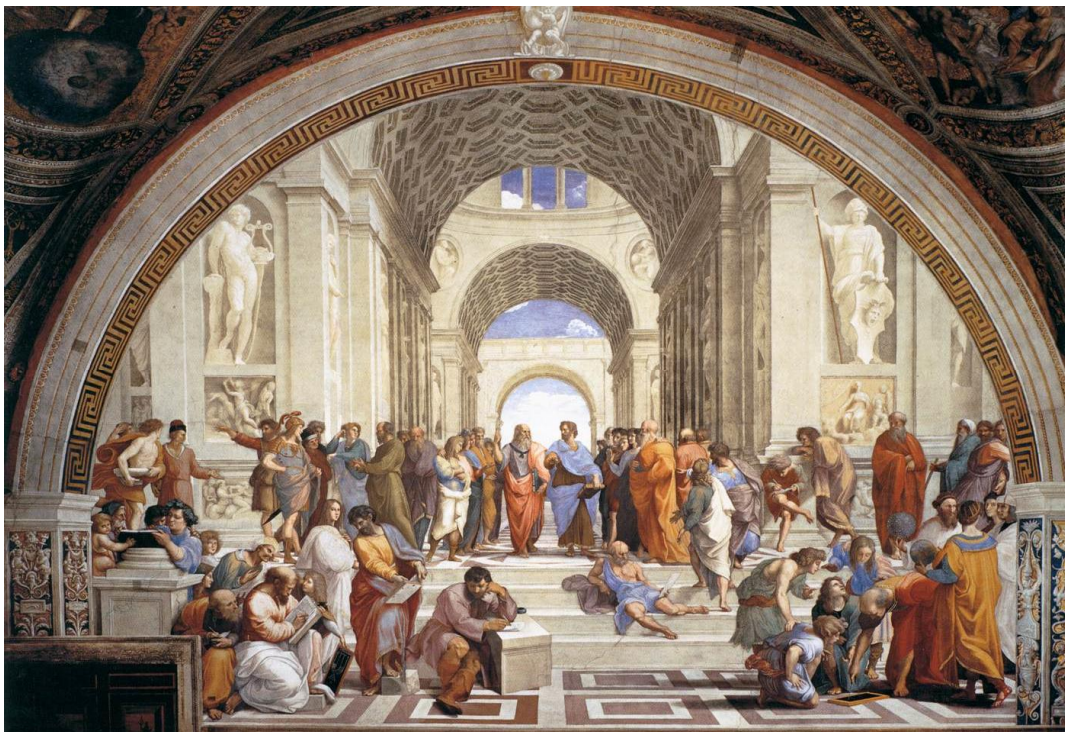
Vriendelijke groet,

Anke van Extel - Van Katwijk, wethouder Gemert-Bakel, bestuurlijk trekker regio de Peel
Jan van Doormaal, wethouder Hilvarenbeek, bestuurlijk trekker regio Kempen en Hart van Brabant
Marnix Bakermans, burgemeester Landerd, bestuurlijk trekker regio Noord-Oost
Ron Dujardin, wethouder Etten-Leur, bestuurlijk trekker regio West

Verslag dialoog nieuw mestbeleid

in Noord-Brabant

25 mei 2016

Inhoud

Samenvatting.....	1
1. Verantwoording.....	5
2. Proces	6
3. Visie: Transitie veehouderij	9
4. Mestbewerking.....	13
5. Locatiekeuze mestbewerking	18
6. Veedichtheid	21
7. Hoe verder.....	28
Bijlagen	31
I. Deelnemers dialoog en samenstelling teams.....	32
II. Aandachtpunten en aanbevelingen ten aanzien van volksgezondheid	34
III. Advies mestbewerking	43
IV. Procesevaluatie	50

Bij de voorkant.

Rafaël schilderde rond 1500 de School van Athene met in het midden de peetvaders van de dialoog:

- Plato verwijst naar boven (ideaal)
- Aristoteles naar beneden (werkelijkheid)

Samenvatting

Aanleiding en doel

In de periode februari – april 2016 heeft een breed samengesteld gezelschap van bezorgde burgers, veehouders, milieubeschermers, gezondheidsdeskundigen, financiers, gemeenten, waterschappen etc. (zie bijlage I) een dialoog gevoerd. Doel was te onderzoeken of er een gedragen aanpak denkbaar is voor een nieuw mestbeleid in Noord-Brabant en daaraan gekoppeld een beleid dat stuurt op de omvang van de veestapel. De provincie Noord-Brabant heeft deze dialoog geïnitieerd. De dialoog is gevoerd in vier regio's met een gemeentebestuurder als bestuurlijk trekker. De dialoog kende drie rondes. Aanleiding voor de dialoog is de breed gevoelde noodzaak het beleid op genoemde onderwerpen te vernieuwen met het oog op de transitie naar een zorgvuldige veehouderij als onderdeel van een circulaire economie.

Verloop

Het bleek bij aanvang bijzonder lastig een goede dialoog op gang te brengen tussen boeren en burgers. Er is in de afgelopen decennia groot wantrouwen ontstaan en dat leidde tot emotionele, intensieve discussies. Daarbij was het lastig om de twee onderwerpen los te zien van de totale context van de gewenste transitie in de veehouderij in Noord-Brabant.

Gaandeweg de drie rondes kwam er ontspanning. Deelnemers willen vetes beëindigen, durven in elkaars schoenen te gaan staan en durven repareren wat er onderweg fout is gegaan. Er kwam uitzicht op oplossingsrichtingen waarin men zich kan vinden en de hoop dat, als dit lukt, we ook over het brede kader in gesprek kunnen. De echte dialoog is nu begonnen en alle partijen benadrukken na deze drie rondes dat ze mee willen blijven werken aan de concretisering van de oplossingsrichtingen en aan het bredere vervolg: de transitie van de landbouw.

Uitgangspunten

De wil om er samen uit te komen werd de eerste pijler van de dialoog. Er kwamen er gaandeweg nog drie bij: We willen dat de uitkomst toekomstgericht is, dat de uitkomst bindend is – we zitten niet vrijblijvend aan tafel – en we streven naar een uitkomst die zo simpel mogelijk wordt.

Richtinggevend voor de oplossing zijn: aanvaardbare (lage) risico's voor de volksgezondheid en veiligheid, minder emissies, daardoor minder overlast en belasting van natuur en water, maar ook een lagere regeldichtheid en daarmee ruimte voor dynamiek en toekomstgerichte veehouderijbedrijven.

Veehouderij van de toekomst

Om te kunnen komen tot oplossingsrichtingen voor het mestbeleid en de veedichtheid was het nodig een gedeeld beeld te formuleren van de veehouderij van de toekomst. De deelnemers aan de dialoog vonden elkaar in de volgende omschrijving: *“We willen ons gezamenlijk inspannen voor een veehouderij die rendeert, die in balans is met de sociale en natuurlijke omgeving (vandaar circulariteit), waarvan de risico's voor volksgezondheid en veiligheid aanvaardbaar zijn, die bijdraagt aan oplossing van maatschappelijke opgaven en zich kenmerkt door een hoge standaard voor dierenwelzijn.”*

In de dialoog werd duidelijk dat er niet één type veehouderij van de toekomst is, maar dat deze omschrijving op allerlei manieren kan worden ingevuld. Een spectrum dat aan de ene kant grote, hitec en gespecialiseerde bedrijven laat zien ('Stal van de toekomst'). Aan de andere kan zien we socio-tec bedrijven, lokaal grondgebonden, veehouderij combinerend met andere activiteiten als zorg of recreatie ('Boerderij van de toekomst'). Daartussen allerlei vormen die bijvoorbeeld niches in de

markt bedienen, volgens concepten werken, met nieuwe eiwitbronnen experimenteren, et cetera. Er is een gedeelde zorg dat zowel economische als beleidsmatige mechanismen schaalvergroting aanjagen en dat het familiebedrijf daardoor in de knel komt. Een andere verdeling van de verdiensten in de keten is een belangrijk middel om dit tegen te gaan.

Een belangrijk discussiepunt is 'circulair' en vooral op welke schaal? Maximaal wordt dat Noordwest-Europa, maar voor burgers en milieubeschermers liever regionaal. En wat betekent dat dan voor de omvang van de veehouderij? De wens is hier een gedeeld beeld van te vormen via een onderzoek op basis van behoeften en mogelijkheden.

Mestbewerking

Het streven is dus te komen tot een veilige, schone en gezonde veehouderij, die onderdeel is van een circulaire landbouw op maximaal de schaal van Noordwest-Europa. Een gezonde bodem dient centraal te staan. De aanpak richt zich op:

1. benutting van mest in de landbouw (veehouderij en plantaardige sectoren) optimaliseren;
2. emissies naar grond- en oppervlaktewater en lucht (inclusief broeikasgassen) minimaliseren;
3. risico's voor de volksgezondheid en veiligheid op een acceptabel (laag) niveau brengen;
4. kosten van mestafzet voor veehouders verlagen en zo mogelijk omzetten in opbrengsten.

Daarbij is er discussie over de vraag of het mogelijk is om op deze manier het mestoverschot weg te werken. Burgers en milieubeschermers betwijfelen dat en stellen als voorwaarde dat de omvang van de veehouderij en de impact op de omgeving niet toenemen door een succesvolle mestbewerking.

In de dialoog ontstonden de volgende zoekrichtingen:

- herstel het circulair gebruik van mest in de landbouw (veehouderij en teelt van gewassen). Dit vraagt maatwerk rond nutriënten en organische stof en moet leiden tot minder of geen gebruik van kunstmest;
- pak mest bij de bron aan. Bewerk alle drijfmest alvorens deze op te slaan of aan te wenden en/of scheid alle urine en feces direct bij de bron. Dit vraagt een herontwerp van het houden van vee;
- eis professionaliteit. Vertaal dit in opleidings- en nascholingsprogramma's;
- benut de energie uit mest. Vergisten van verse mest levert energie, voorkomt methaanemissie en daarmee opwarming van de aarde;
- bevorder inzet van mest als hernieuwbare grondstof via raffinage zodat deze aardolieproducten kan vervangen;
- de voorgaande punten moeten leiden tot een aantrekkelijker verdienmodel voor mestbewerking.

Voorstel is bovenstaande zoekrichtingen in twee à drie maanden uit te werken in een Brabants actieplan, met als elementen samenwerking, marktanalyse, een investeringsfonds, kennisdeling, toezicht en handhaving.

Locatiekeuze mestbewerking

Doel bij locatiekeuze is een schone bewerking met aanvaardbare (lage) risico's voor gezondheid en veiligheid om zo bij te dragen aan de vermindering van overlast door de veehouderij. Grofweg valt de bewerking uiteen in twee stappen. De eerste is een bewerkingsslag die het beste op of dichtbij het veehouderijbedrijf kan plaatsvinden. Het gaat dan om indikken, vergisten en dergelijke. Resultaat is mest die niet meer reactief is, niet meer emitteert en die kan worden opgeslagen, aangewend op het land of verder bewerkt. De tweede bewerkingsslag kan bestaan uit veler technieken. Het resultaat is mest op maat (nutriënten en organische stof volgens specificatie van de afnemer) of afzonderlijke mestcomponenten. Slag twee gebeurt in gespecialiseerde installaties op logistiek logische plaatsen. Dat zijn bedrijventerreinen, al zien sommigen hiervoor ook mogelijkheden in gebieden met veel veehouderijbedrijven. Voor de eerste én de tweede stap gelden als voorwaarden: lage emissies,

aanvaardbare (lage) risico's voor gezondheid en veiligheid en landschappelijk goede (veel beter dan nu) inpassing.

Het voorstel is om in de komende twee à drie maanden per regio te komen tot een gebiedsgerichte aanpak op basis van deze denklijn.

Veedichtheid

In de dialoog werd besproken waar, of en hoe sturing op de omvang van de Brabantse veestapel vorm kan krijgen. Dit leidde tot een aanpak die tot doel heeft op korte termijn:

1. verdere regionale concentratie van de veestapel tegen te gaan en daarbij onder andere de door velen verwachte autonome krimp van de veestapel te benutten;
2. bij te dragen aan vermindering van de negatieve impact van de veehouderij op de functies wonen (gezondheid) en natuur;
3. waar mogelijk perspectief te bieden voor kansrijke bedrijven die zich willen ontwikkelen binnen de context van een zorgvuldige veehouderij.

Werkend langs een zoekrichting die groei koppelt aan krimp op een kleine ruimtelijke schaal, kwamen drie oplossingsrichtingen in de dialoog naar voren:

1. kleinere compartimenten in de meststoffenwet, zodat een veehouder bij uitbreiding dierrechten moet inkopen op kortere afstand dan nu;
2. stand-still op knelpunten, te weten op gebieden met hoge veedichtheid en/of veel overlast. Individuele bedrijven kunnen op die plekken alleen uitbreiden als binnen dat gebied een ander bedrijf tenminste evenveel krimpt in dierrechten of in vierkante meters. Zet daarnaast provincie breed een publiek-private rechtenbank op die dierrechten opkoopt, deze rechten afroemt om wat overblijft weer ter beschikking te stellen aan bedrijven die zich ontwikkelen richting zorgvuldige veehouderij;
3. provincie breed stand-still realiseren via staldering. Dit houdt in dat bedrijven alleen kunnen uitbreiden als binnen een beperkte afstand (10 à 25 km) een ander bedrijf tenminste evenveel krimpt, gerekend in vierkante meters stal. Dring overlast voor wonen en belasting voor natuur terug met een rechtenbank die in overbelaste gebieden rechten of vierkante meters opkoopt, deze afroemt en wat overblijft ter beschikking stelt aan bedrijven die zich ontwikkelen richting zorgvuldige veehouderij.

Essentieel is dat gekoppeld aan de te kiezen optie tegelijkertijd de regeldichtheid voor bedrijven afneemt, in ieder geval voor bedrijven die zich ontwikkelen richting zorgvuldige veehouderij in al zijn verscheidenheid. Regeldruk werkt veelal kostenverhogend en dat remt weer het investeren in een zorgvuldiger bedrijfsvoering. Ook is het nodig te onderzoeken hoe we tot een dusdanige invulling kunnen komen dat niet alleen groter groeiende bedrijven maar ook zich anderszins ontwikkelende bedrijven (verbreding, nieuwe marktconcepten, nieuwe productiemethoden etc.) een steun in de rug krijgen.

Voordat er keuzes kunnen worden gemaakt moeten er zaken uitgezocht en gedetailleerd worden en het resultaat getest worden op werking in de praktijk ('botsproeven'). Bij deze uitwerking moeten tal van zaken bekeken worden, zoals het inspelen op regionale verschillen. Het voorstel is om dat de komende twee à drie maanden te doen.

Hoe verder

Deze dialoog heeft veel losgemaakt en kan een aanzet blijken voor een vervolg dat alle betrokkenen perspectief biedt. De deelnemers hebben aangegeven dit vervolg ook samen te willen invullen.

Daarbij gaat het om twee stromen:

1. samen het grote verhaal rond de veehouderij verder opbouwen en vooral vormgeven. Voorstel is dit broksgewijs te doen. Steeds worden (sets van) onderwerpen met urgentie en focus opgepakt,

in binnen een relatief korte periode besproken en uitgewerkt, leidend tot voorstellen hoe de betreffende onderwerpen aan te pakken. Steeds daarbij het grotere verhaal van de transitie agrofood in het achterhoofd houdend. Regionale verschillen moeten bovendien goed in beeld worden gehouden;

2. het in samenhang verder uitwerken van de onderwerpen mestbeleid, locatiekeuze en veedichtheid de komende twee à drie maanden, voortbouwend op de dialoog met zijn regionale opzet en aansluitend op externe dynamiek zoals het advies Vitale Varkenshouderij van de commissie Rosenthal, het document Toekomst varkenshouderij van de provincie en ZLTO, de Uitvoeringsagenda Brabantse Agrofood en het Veehouderij en Gezondheid Onderzoek.

Een faciliterende en ondersteunende rol van de provincie is belangrijk. Onderscheiden van en een goede wisselwerking tussen haar formele en informele rollen, is daarbij cruciaal.

Sleutel voor vervolg is bewustwording via èchte gesprekken over waarden en belangen. Samen met transparantie en het delen van kennis zien de deelnemers dat fundament voor een succesvol vervolg.

1. Verantwoording

Voor u ligt het verslag van de “Dialogoog nieuw mestbeleid in Noord-Brabant”. Het beschrijft het doorlopen proces en benoemt de opbrengst. De dialoog had tot doel om rond de onderwerpen Mestbeleid en Veedichtheid te verkennen of er een aanpak mogelijk is die voor alle betrokkenen perspectief biedt.

Dit verslag beoogt een beeld van de opbrengst te schetsen waarin de deelnemers zich herkennen. Het benoemt daarom wat gedeelde lijnen zijn voor ontwikkeling en waar nog discussie zit.

Het kernteam dat de dialoog organiseerde en begeleidde, is als redactie verantwoordelijk voor de inhoud van dit verslag. Die inhoud kwam tot stand met intensieve betrokkenheid van een vertegenwoordiging van deelnemers (de ‘Kerngroep’, zie bijlage I).

Aanleiding en opdracht voor de dialoog staan verwoord in een [startdocument](#). Dit noemt als beoogde uitkomst van de dialoog: “Een onderling samenhangend voorstel voor:

1. De invulling van het Brabantse mestbeleid;
2. De borging (waar nodig) van de omvang van de Brabantse veestapel;
3. Een voorstel voor het expertpanel Mestverwaarding.

De eerste twee onderdelen kunnen bestaan uit (sub)regionale aanpakken, één provinciale of een mengvorm daarvan. De aanpak wordt vervolgens vormgegeven in besluiten van de relevante overheden en acties vanuit de relevante partners. Het derde gebeurt op provinciaal niveau.”

Zoals uit dit verslag blijkt levert de dialoog een aanzet voor een samenhangend voorstel op. Deze vergt nog uitwerking, het detailleren testen van opties en het in kaart brengen van de gevolgen en effecten. Het verslag eindigt dan ook met een voorstel voor verdere aanpak.

2. Proces

Opzet

De dialoog omvatte drie ronden van elk vier regiobijeenkomsten tussen half februari en eind april 2016. Het [startdocument](#) beschrijft opzet van de dialoog en ondersteuning vanuit de Provincie.

Gaandeweg de dialoog zijn opzet en programma-organisatie van de bijeenkomsten gedetailleerd en aangepast aan behoeften van de deelnemers. Dit resulteerde in een proces dat figuur 2-1 weergeeft. Figuur 2-2 toont de vier regio's.

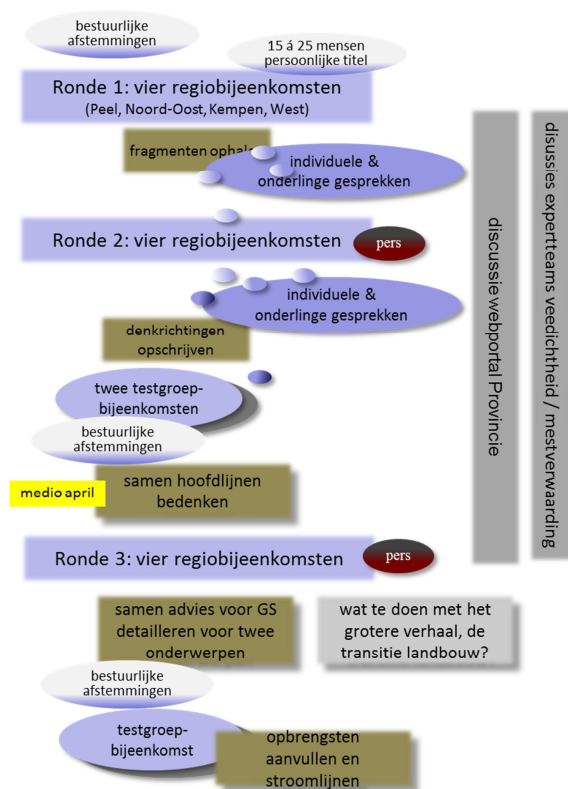
Tijdens de meeste bijeenkomsten was er een 'binnenring' en een 'buitenring'. De binnenring bestond uit personen met directe betrokkenheid en belang bij de onderwerpen. Zij spreken in principe op persoonlijke titel en dus niet als vertegenwoordiger van een organisatie. De buitenring bestond uit vertegenwoordigers van organisaties, bestuurders en andere belangstellenden.

Vrijwel alle geledingen waren in het deelnemersveld vertegenwoordigd. Dit gold echter niet voor retail en voor de verwerkende industrie. Met enige regelmaat ervoeren deelnemers dit als een gemis.

Mensen in de binnenring voerden de gesprekken. De mensen in de buitenring hadden een observerende en soms ondersteunende rol. Zij brachten reacties en feedback in middels statements en commentaar op flipovers. In sommige bijeenkomsten was de scheiding tussen de ringen minder strikt als dat het gesprek ten goede kwam.

Vanaf de tweede dialoogronde waren de regiobijeenkomsten openbaar en was er veelal pers aanwezig. Regionale dagbladen publiceerden op verschillende momenten over de mestdialoog. Ter ondersteuning van de transparantie was een open web platform¹ ingericht. Hier waren achterliggende beleidspublicaties en de opbrengsten per avond terug te vinden. Het platform gaf zo achtergrondinformatie, uitkomsten van de bijeenkomsten, tussenproducten en het voorzag ook in een voor iedereen toegankelijke discussieruimte. Kernpunten daaruit droegen bij aan de gesprekken in de erop volgende dialoogronden.

In iedere regio was een gemeentebestuurder trekker van de dialoog: burgemeester Bakermans van Landerd voor Noordoost Brabant, wethouder Van Extel-Van Katwijk van Gemert voor de Peel, wethouder Van Doormaal van Hilvarenbeek voor Kempen/Hart van Brabant, en wethouder Dujardin

Figuur 2-1 uiteindelijke planning en opzet dialoog

¹ <http://brabantse-agrofood2020.nl/Mest/Nieuw+mestbeleid/default.aspx>

van Etten-Leur voor West-Brabant. Samen met gedeputeerde Spierings volgden en bewaakten zij het proces.

Een kernteam (voor samenstelling zie bijlage I) organiseerde en begeleidde het geheel, hield korte introducties en ondersteunde de dialogen.

De opbrengst van de avonden werd steeds online beschikbaar gesteld voor alle deelnemers en geïnteresseerden. Het kernteam bewaakte ook de samenhang en uitwisseling van opbrengst tussen de regionale bijeenkomsten.

Figuur 2-2

Twee expertteams (voor samenstelling zie bijlage I) ondersteunden het kernteam en de dialoog met kennisverdieping en verkenning van oplossingsrichtingen voor de onderwerpen veedichtheid en mestbewerking. De trekkers van beide expertteams waren lid van het kernteam.

Om goed te kunnen inspelen op vele vragen van deelnemers over gezondheid rond mest en veedichtheid werd hiervoor kennis verzameld, gebundeld en opgenomen als bijlage II van dit verslag.

Verloop

Na een korte inleiding over doel en transitiedenken leverde de eerste ronde per regio fragmenten van de problematiek – smal en breed – op en van een gewenste eindsituatie. In de tweede ronde stond het opschrijven van denkrichtingen centraal. In de derde bespraken de dialoogdeelnemers een advies over oplossingsrichtingen voor mestbewerking en veedichtheid.

Op drie momenten stemde het kernteam op bestuurlijk niveau af met vertegenwoordigers van alle geledingen (zie ook bijlage I): voor de eerste ronde en na de tweede en derde dialoogronde.

Buiten de dialoogavonden om ontstond veel overleg tussen deelnemers onderling en tussen deelnemers en hun achterban of organisaties. ZLTO, BMF en Burgerplatform besteedden veel tijd aan dat overleg met hun achterban. Ze brachten hen op de hoogte van de tussenresultaten, bediscussieerden die en daarmee voedden ze weer de dialoog.

Het kernteam voerde individuele gesprekken met partijen die daarom vroegen, waar het kernteam behoefte aan had of die tot dan toe niet in het centrum van discussie stonden, zoals de GGD, individuele ondernemers die mest bewerken en verwaarden, met financiers, ZLTO, BMF en POV.

Na de tweede ronde bleek er aan alle kanten behoefte aan meer tijd dan gepland voor inhoudelijke verdieping en voor gezamenlijke verkenning van een gedeelde visie op het grotere verhaal: de transitie landbouw. De derde ronde werd daarom drie weken later gehouden dan vooraf voorzien. De hierdoor beschikbare tijd werd benut voor extra gesprekken en voor bestuurlijke afstemming. In deze periode en later bij de verslaglegging, consulteerde het kernteam een twaalfstal binnenringdeelnemers uit de vier regio's (de Kerngroep, zie bijlage I). Dit zorgde voor precisering en verdieping van de tussenresultaten. Opbrengst van dit extra overleg is bovendien het kader van een gemeenschappelijke visie zoals te lezen in hoofdstuk drie.

Reflectie kernteam

Het bleek bij aanvang bijzonder lastig een goede dialoog op gang te brengen tussen boeren en burgers. Er is in de afgelopen decennia groot wantrouwen ontstaan en beide zijden brachten diepe teleurstellingen naar voren. Nieuwe partijen aan tafel voelden deze kloof direct. Het was geen dialoog, het waren ronduit emotionele, intensieve discussies. Er sprak wanhoop uit van beide kanten.

Vooral van de kant van de burgers kreeg het kernteam de vraag waarom er maar twee dossiers – mestbewerking en veedichtheid - in de dialoog werden opgepakt, terwijl het probleem veel breder is. Zonder dat brede kader kon je oplossingen voor deze twee 'hete aardappels' toch niet plaatsen?

Gaandeweg de drie rondes dialoogavonden trad een wending op. Er kwam ontspanning. Meerdere factoren leidden daartoe, zoals het met vele – ook nieuwe – betrokkenen in gesprek raken, het écht willen beëindigen van vetes, het in elkaars schoenen durven te gaan staan en het durven repareren wat er onderweg fout gaat. Ook het uitzicht op ontwikkellijnen waarin velen zich kunnen vinden was een stimulans. Evenals de hoop dat, als dit lukt, deelnemers vervolgens over het brede kader met elkaar in gesprek kunnen gaan. Terugkijkend is de echte dialoog nu begonnen en alle partijen benadrukken na drie ronden dat ze mee willen blijven werken aan detaillering van de oplossingen en aan het bredere vervolg: de transitie landbouw.

Hoe kwam het tot deze enorme gevoeligheid over en weer? De wortels daarvan liggen decennia, misschien zelfs eeuwen terug, in de ontwikkeling van landbouw van toen naar de landbouw van nu. Kennis en begrip van die ontwikkeling helpen enorm bij het begrijpen van elkaars positie in de transitie landbouw. Het kernteam schrijft daarom naast dit verslag ook een beeld van die historische context.

3. Visie: Transitie veehouderij

Inleiding

De dialoog is opgezet rond twee samenhangende onderwerpen: 1) veedichtheid en de omvang van de Brabantse veestapel, en 2) mestbewerking en de locaties waar dat kan plaatsvinden. De context is de veel bredere transitie van de Noord-Brabantse veehouderij, zoals die verwoord in documenten als het advies van de commissie Van Doorn uit 2011, het Koersdocument Transitie Stad en Platteland uit datzelfde jaar, de daaropvolgende Ruwenbergconferentie uit 2013 en de Rafael-dialoog uit 2015. De Uitvoeringsagenda Brabantse Agrofood van dit jaar (2016) bevat de meest recente en geactualiseerde visie op deze transitie (figuur 3-1).

Veehouderij van de toekomst

Deelnemers aan de dialoog hadden een sterke behoefte een eigen, gedragen visie op de transitie veehouderij te formuleren.

Startpunt is de constatering dat de veehouderij op alle aspecten van duurzaamheid (profit, people en planet) tekortkomingen vertoont. Die uiteten zich in zaken als overlast voor omwonenden, onder druk staande inkomens van veehouders, overbelasting van natuur en milieu, een wirwar van regels en regeltjes rond veehouderij, te grote risico's voor volksgezondheid en de teloorgang van biodiversiteit. Tel daarbij op dat de plattelandseconomie veel gevarieerder is dan vroeger dan wordt het begrijpelijk dat er te vaak geen sprake meer is van draagvlak voor, laat staan van trots op een sector die toch een belangrijke factor is in de economie en in het landschap van Noord-Brabant.

Deelnemers aan de dialoog benaderen de oplossing van de problemen ieder vanuit hun eigen perspectief. Mensen uit de burgerbeweging kijken primair naar aspecten rond gezondheid, het welzijn en de veiligheid van inwoners. Ze vinden dat deze belangen onvoldoende meewegen in beslissingen van ondernemers en overheden. Mensen vanuit de veehouderij en daarmee verbonden sectoren maken zich zorgen over rentabiliteit van de veehouderij en in het verlengde daarvan over de Brabantse economie. Mensen vanuit de natuur- en milieubeweging hebben juist hun eerste focus op de kwaliteit van natuur en landschap. Zij vinden dat deze het fundament moeten worden voor besluitvorming. Het mooie na drie ronden dialoog is dat iedereen begrip kan opbrengen voor de invalshoek van de ander, ook al is men het er lang niet altijd mee eens. Met dit begrip over en weer is de basis gelegd voor een verdergaande samenwerking, niet alleen op de onderwerpen mest en veedichtheid, maar ook voor een bredere agenda en op langere termijn.

De deelnemers willen de tekortkomingen rond veehouderij helpen opheffen, wat als volgt verwoord kan worden:

“We willen ons gezamenlijk inspannen voor een veehouderij die rendeert, die in balans is met de sociale en natuurlijke omgeving (vandaar circulariteit), waarvan de risico's voor volksgezondheid en

“Brabant wil in 2020 tot de meest duurzame en slimme agrofoodregio's van Europa behoren. Met een vitale, maatschappelijk gewaardeerde en bedrijfseconomisch gezonde sector die opereert in evenwicht met de omgeving, met maximale aandacht voor gezondheid, dierenwelzijn en milieu. Duurzaamheid staat centraal in alle activiteiten: produceren, bewerken, vermarkten en distribueren. De sector draagt bij aan de maatschappelijke opgaven, van energietransitie tot gezondheid en zorg. Kwaliteit en toegevoegde waarde maken het verschil; we noemen dat Brabant Quality. Alle spelers in de Brabantse agrofood bereiken dit door samen te werken, te innoveren, betere verdienmodellen te creëren die aansluiten op de klantvraag, kringlopen te sluiten en knelpunten op te lossen in overlastgebieden.”

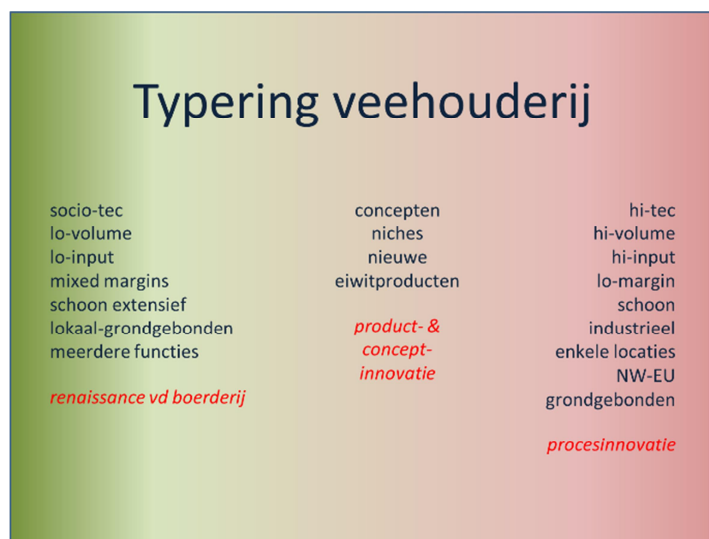
Figuur 3-1 Ambitie in Uitvoeringsagenda Brabantse Agrofood

veiligheid aanvaardbaar zijn, die bijdraagt aan oplossing van maatschappelijke opgaven en zich kenmerkt door een hoge standaard voor dierenwelzijn.”

Belangrijke gedeelde aandachtspunten daarbij zijn:

- zorg dat de trend van schaalvergroting het opheffen van deze tekortkomingen bemoeilijkt. We moeten een marktmechanisme en een beleid zien te ontwikkelen dat deze trend keert, zodat familiebedrijven een belangrijke verschijningsvorm kunnen blijven;
- in het verlengde hiervan het rechtvaardiger verdelen van de opbrengsten van producten over partijen in de keten. Er moet meer marge naar de primaire productie. Die kan dan makkelijker investeren en innoveren gericht op balans met de sociale en fysieke omgeving.

Vervolgens is het de vraag hoe zo’n veehouderij eruit kan zien. Dit zal een gedifferentieerd beeld zijn, daar is iedereen het over eens. Figuur 3-2 verbeeldt dit. Het is een spectrum met aan de ene kant hi-tec/hi volume (‘Stal van de toekomst’), en aan de andere kant socio-tec/lo-volume (‘Boerderij van de toekomst’). Daartussen concepten, niches en nieuwe producten. Tussen deze hoofdtypen zijn er allerlei tussenvormen denkbaar. Er is discussie over de volume-ontwikkeling in de tijd van deze typen. In de geledingen van burger- en milieugroeperingen ziet men het accent het liefst op socio-tec en in mindere mate op conceptinnovaties

Figuur 3-2 Drie hoofdtypen bedrijven

liggen. Dat er een klein aantal hi-tec bedrijven is en blijft, is voor hen - mits de hoge standaard van dierenwelzijn verzekerd is, een acceptabel gegeven.

Velen in de veehouderij verwachten dat hi-tec een groot aandeel in de veehouderij zal blijven vormen. Ze zien dat als wenselijk voor economische gezondheid, ook van de eraan gelieerde bedrijvigheid, en daarmee blijvend van belang voor Noord-Brabant. Daarnaast komen er in hun ogen betekenisvolle aantallen andere typen bedrijven op.

Gezondheid

Dat volksgezondheid en in het verlengde daarvan veiligheid en leefbaarheid belangrijke toetsstenen zijn, staat voor alle deelnemers als een paal boven water. In de gesprekken kwamen wel verschillen naar boven over het toe te kennen gewicht. Is volksgezondheid een alles overstijgend criterium bij het beoordelen van veehouderij en daaraan gelieerde activiteiten als mestbewerking of is het meer nevenschikkend, naast ecologische impact en rentabiliteit? Beide posities waren aanwezig. Er bleek veel behoefte aan meer kennis over die gezondheidsaspecten. Er is misschien al veel bekend, maar die kennis is moeilijk toegankelijk en er zijn nog vele vragen. Bovendien zijn de oorzakelijke verbanden tussen veehouderij en de volksgezondheid niet altijd helder of is verschillen experts van mening. Daarom heeft het kernteam met diverse deskundigen, onder andere uit het Kennisplatform Veehouderij en Gezondheid, een overzicht van de relevante kennis opgesteld. Dit staat in bijlage II.

Circulair

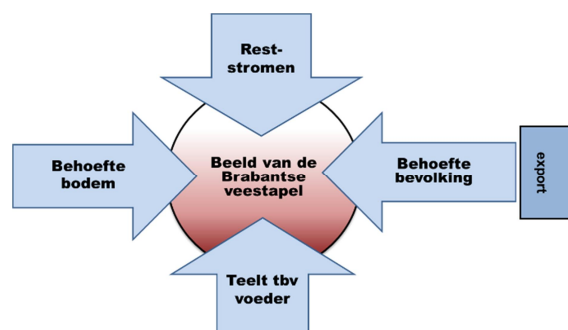
Een landbouw (veehouderij plus teelt van gewassen) die de kringlopen sluit en daarbij een gezonde bodem centraal stelt, is voor allen het streefbeeld. Het beeld van de schaal waarop loopt uiteen. Is dat zoveel mogelijk lokaal (binnen hooguit een groep bedrijven), wat het streven van veel burgers, milieumensen en enkele veehouders is, of is dat op de schaal van Noordwest-Europa² wat de meeste overige deelnemers als streefbeeld zien? Iedereen wil uiteindelijk af van import van veevoer van buiten Noordwest-Europa.

Wat is de omvang (in Brabant) van een circulaire veehouderij? Een viertal factoren bepaalt die (zie figuur 3-3):

- behoefte van een gezonde bodem;
- beschikbaarheid van reststromen voor veevoer;
- ruimte om voedergewassen te telen;
- behoefte aan dierlijk eiwit bij de consument (die verandert: er is een trend van rood naar wit vlees en naar meer plantaardig eiwit).

De uitkomst hangt samen met het gewicht dat de verschillende factoren krijgen en op welke ruimtelijke schaal (lokaal, regionaal, Brabant, Nederland, Noordwest-Europa) circulariteit zijn vorm krijgt.

Hiervan is geen (gedeeld) beeld. Deze balans tussen behoeften is nog nooit in beeld gebracht en bijgevolg heeft iedere geleding haar eigen ideaalbeeld. Het is wenselijk hier een op feiten en analyses gebaseerd gezamenlijk beeld van te ontwikkelen. Dat helpt dan weer om een gezamenlijk beeld te ontwikkelen van de schaal waarop kringlopen gesloten kunnen en moeten worden.

Figuur 3-3

Denklijnen

Gaandeweg de dialoog kwamen de deelnemers aan de dialoog tot een aantal ontwerpprincipes voor het beleid ten aanzien van veedichtheid en mest:

1. doe het samen - voor & door alle belanghebbenden
2. houd het simpel
3. maak er investering van voor korte & lange termijn
4. verklaar het bindend - niet vrijblijvend.

Elkaar gevonden, maar het is nooit af

Uit de dialoog komt naar voren dat, kijkend naar de toekomst van de veehouderij, boeren, milieu en burger met elkaar vruchtbaar in gesprek zijn gekomen. Er ontstaan de eerste beelden en uitgangspunten waar veel gesprekspartners het over eens zijn. Maar tegelijk is ook duidelijk waarover we nog van mening verschillen. Er is een breed gevoelde wens om door te gaan met de gesprekken die deze dialoog in gang heeft gezet. Rond de twee onderwerpen van deze dialoog. Maar ook op andere daarmee samenhangende onderwerpen. De deelnemers aan de dialoog voelen een verantwoordelijkheid en drive de transitie van de landbouw samen handen en voeten te geven. De navolgende hoofdstukken bevatten voorstellen hoe het gezamenlijke proces verder in te vullen.

² Dit is in de dialoog niet eenduidig gedefinieerd. Velen denken bij 'Noordwest-Europa' aan grofweg de 'driehoek' Berlijn-Parijs-Londen. Anderen denken aan Duitsland, Frankrijk, Benelux en Verenigd Koninkrijk en weer anderen nemen Denemarken en Ierland ook nog mee. Bij de verdere uitwerking is het wel van belang dit begrip helder in te kaderen.

4. Mestbewerking

Inleiding

Ter ondersteuning van de dialoog heeft het Expertteam Mestverwaarding een adviesdocument opgesteld (bijlage IV). Dit hoofdstuk (en hoofdstuk 5 over locatiekeuze mestbewerking) geeft de uitkomst van de dialoog op hoofdlijnen weer.

De dialoog over dit onderwerp was in de regel op hoofdlijnen. Daardoor is de inbreng van het Expertteam in de inhoud van dit hoofdstuk relatief groot.

In dit verslag hanteren we 'mestbewerking' als overkoepelende term voor alle bewerkingen die mest kan ondergaan. Die variëren van het toevoegen van strooisel (bijvoorbeeld potstal) tot het via raffinage ontleden tot componenten.

Analyse

De huidige veehouderij in Noord-Brabant produceert meer mest dan er op een verantwoorde wijze op landbouwgronden in onze provincie kan worden aangewend. Dit geldt -in mindere mate- ook landelijk. Reden waarom het nationale mestbeleid gericht is op het aanwenden van een deel van de in Nederland geproduceerde mest buiten de kringloop van de Nederlandse landbouw. Door de import van veevoer van buiten Noordwest-Europa en door een nog te geringe afzet van mest naar andere delen van Noordwest-Europa (waar ook een deel van het veevoer gewonnen wordt) en daarbuiten is er te veel mest in Nederland en is de eerste connotatie bij mest 'afval'. Zolang het overschot niet geheel buiten de Nederlandse landbouw -op verantwoorde wijze- kan worden afgezet komt er te veel mest op het land. Dit teveel was in het verleden veel groter, met als gevolg problemen als fosfaatverzadigde gronden, een te hoge belasting van grond- en oppervlaktewater met nitraat en van de lucht met ammoniak en geur. De afgelopen jaren is door het steeds scherper wordende beleid deze overbelasting aanzienlijk afgenomen. De kwaliteit van de bodem, het grond- en oppervlaktewater en de lucht is daarmee echter nog niet op orde.

Met de aangescherpte normen voor aanwending wordt de druk op de mestmarkt groter en worden ook de kosten voor veehouders hoger. De mestmarkt geldt dan ook als een door aanbod gestuurde markt. Met bijbehorende problemen als hoge afzetkosten voor veehouders en incentives tot fraude. De dominante vorm waarin mest heden ten dage wordt geproduceerd is drijfmest. In de regel wordt deze enige tijd opgeslagen voordat ze wordt aangewend, afgevoerd of bewerkt. Dit leidt tot een slechtere luchtkwaliteit (ammoniak, geur), bijdrage aan de opwarming van het klimaat (methaan), risico's voor de volksgezondheid en veiligheid en deze opslag heeft ook een nadelige invloed op het stalklimaat.

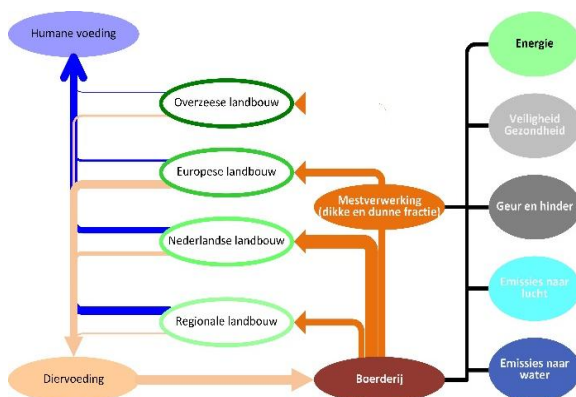
Daarbij komt dat drijfmest een dusdanige samenstelling heeft dat transport duur is (veel water) en er bij de aanwending ongewenste emissies naar grondwater, oppervlaktewater en lucht optreden.

Om deze emissies terug te dringen is de hoeveelheid te gebruiken dierlijke mest per hectare per jaar gemaximeerd. Het gewas heeft behoefte aan nutriënten en de bodem aan effectieve organische stof. Dierlijke mest is een belangrijke bron van deze effectieve organische stof.

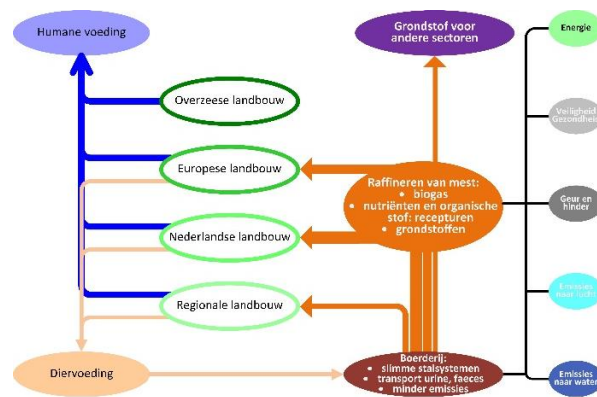
Er is zo een paradoxale onbalans ontstaan. Door de maximering gecombineerd met de samenstelling van drijfmest wordt de bodem onvoldoende gevoed met (effectieve) organische stof. De nutriëntenbehoefte van gewassen is groter dan binnen de aanwendingsnormen zo met dierlijke mest kan worden geleverd. Het tekort wordt dan aangevuld met kunstmest. De afname van organische stofgehaltes betekent een afname van de kwaliteit van bodems (vruchtbaarheid, structuur, vochtbindend vermogen, bodemleven), grotere verliezen van mineralen naar grond- en oppervlaktewater, afname van de agrobiodiversiteit en een verhoogd risico op degradatie van bodems door (wind)erosie.

Mest is ook te gebruiken als hernieuwbare grondstof in de maakindustrie. Dit als onderdeel van een biobased economie, wat belangrijke voordelen kan bieden in het vermijden van de emissie van broeikasgassen, het verminderen van de afhankelijkheid van aardolie, etc.

Het voorgaande betekent dat de stromen van organische stof en nutriënten anders verdeeld moeten worden, waarbij de emissies en risico's van veehouderij en mestbewerking teruggebracht worden naar een lager niveau. De figuren 4-1 en 4-2 geven dit grafisch weer, waarbij figuur 4-1 de huidige situatie verbeeldt en figuur 4-2 de situatie zoals die zou moeten zijn.

Figuur 4-1 De huidige kringlopen van nutriënten en organische stof in en rond de veehouderij

Figuur 4-2 De beoogde kringlopen van nutriënten en organische stof in en rond de veehouderij

Toelichting op de figuren 4-1 en 4-2

Deze figuren geven indicatief de omvang van stromen (dikte van de lijntjes), van de verschillende activiteiten (grootte ovals) en de emissies / verliezen (de ovals aan de rechterkant) weer.

Doelstellingen

Het streven is te komen tot een veilige, schone en gezonde veehouderij, die onderdeel is van een circulaire landbouw op maximaal de schaal van Noordwest-Europa (zie [hoofdstuk 3](#)). In dat kader is het urgent te komen tot een drastische verbetering van de geschetste situatie (zie figuur 4-2).

In de dialoog is daarom verkend hoe een aanpak er uit kan zien die ertoe leidt dat:

1. benutting van mest in de landbouw (veehouderij en plantaardige sectoren) optimaliseert;
2. emissies naar grond- en oppervlaktewater en lucht (inclusief broeikasgassen) minimaliseert;
3. risico's voor de volksgezondheid en veiligheid op een acceptabel (laag) niveau komen te liggen;
4. kosten van mestafzet voor veehouders omlaag gaan en zo mogelijk worden omgezet naar opbrengsten.

Effect

Wanneer we, uitgaande van drijfmest, alle mest een bewerking geven alvorens het op te slaan, al dan niet in de vorm van componenten, wordt het mogelijk om de emissies (methaan, ammoniak en geur) en de risico's voor volksgezondheid en veiligheid naar een laag niveau terug te brengen. Bewerking van mest maakt het ook mogelijk om beter te voorzien in de behoefte van gewassen en zo kunstmestgebruik terug te dringen. Bovendien kan mestbewerking bijdragen aan verbetering van de kwaliteit van de bodem (effectieve organische stof). Dat betekent tegelijk dat er minder emissies naar grond- en oppervlaktewater zijn.

Burgers, milieubeschermers en agrariërs onderkennen allen dat de behoefte van de bodem centraal moet staan. De deelnemers aan de dialoog verschillen echter in de beantwoording van de vraag of

het op deze manier mogelijk is (binnen Noordwest-Europa) te komen tot een veehouderij zonder mestoverschot. Burgers en milieubeschermers betwijfelen dat in hoge mate. Immers de veehouderij gaat dan nog meer op technologie leunen en dat zien zij allerm minst een garantie voor een blijvende en effectieve oplossing. Zij achten het daarnaast onwenselijk omdat daarmee de omvang van de veehouderij te groot blijft, gelet op andere aspecten (emissies uit stallen, gezondheids- en veiligheidsrisico's, landschap etc.). Zij blijven mest daarom (vooralsnog) zien als een afvalproduct en stellen als belangrijke randvoorwaarde dat een succesvolle aanpak van mestbewerking er niet toe mag leiden dat de veestapel in Brabant weer zou gaan groeien. Voor hen staat voorop dat de impact van de veehouderij en van de mestbewerking op zijn omgeving op een aanvaardbaar (laag) niveau komt te liggen. Verder zijn zij zeer terughoudend ten aanzien van het vervangen van kunstmest door componenten uit dierlijke mest (zoals de dunne fractie na scheiding). Zij verwachten dat dit door een lage werkingscoëfficiënt zal leiden tot extra emissies naar het grond- en oppervlaktewater. Andere deelnemers aan de dialoog zien deze bezwaren veel minder of niet. Om deze verschillen in inzicht en opstelling te verkleinen is het dienstig een beter inzicht te krijgen in de omvang die de (Brabantse) veehouderij zou kunnen hebben in een volledig circulair systeem op de verschillende schaalniveaus (zie ook [hoofdstuk 3](#)).

Zoekrichtingen

In de dialoog zijn onderstaande zoekrichtingen naar voren gekomen.

De circulatie tussen veehouderij en de teelt van gewassen weer compleet maken.

De primaire zoekrichting is het weer compleet maken van de circulatie van nutriënten en organische stof tussen veehouderij en de teelt van gewassen. Landbouw is dan een circulair systeem, de lineaire benadering in de verschillende sectoren is verlaten. De bodem staat hierbij centraal. Dit betekent dat (componenten van) mest een dusdanige samenstelling moet krijgen dat deze aansluit bij de behoefte van de verschillende gewassen en bijdraagt aan het behouden en verhogen van het gehalte aan organische stof in de bodem. Idealiter leidt dit tot volledige verdringing van kunstmest (en het daaraan verbonden energiegebruik) in de landbouw. De visies op de schaal waarop die circulatie idealiter moet worden hersteld lopen uiteen (zie [hoofdstuk 3](#)).

Behandelen aan de bron

De tweede zoekrichting is het anders produceren, opslaan en transporteren van mest. Door mest zo spoedig mogelijk nadat urine en feces het dier verlaten hebben, te behandelen kunnen emissies grotendeels voorkomen worden en is het mogelijk de risico's voor gezondheid en veiligheid laag te houden. Nog beter is feces en urine direct gescheiden op te vangen en afzonderlijk te behandelen.

In feite betekent dit een herontwerp van de manier waarop vee gehouden wordt en mest opgeslagen wordt. Dit vergt een aanpak op de langere termijn, 20 – 30 jaar gezien het feit dat vrijwel alle stallen nu uitgaan van drijfmest en het niet rendabel lijkt deze geforceerd te gaan renoveren. Ook vergt het nog veel innovatie van stalsystemen. In het verleden is hier al wel onderzoek naar verricht. Omdat het moeilijk bleek tot goede systemen te komen én doordat met de komst van de luchtwassers als relatief eenvoudige en effectieve (end-of-pipe) oplossing beschikbaar kwam, is de ontwikkeling van inherent schone huisvestings- en opslagsystemen enigszins op de achtergrond geraakt.

Deze zoekrichting biedt ook voordelen voor het stalklimaat (voor mens en dier) en het is denkbaar dat de investeringskosten van stallen aanzienlijk afnemen (geen putten en mogelijk zelfs geen-luchtwassers meer nodig). Bij het herontwerp dienen behoud en versterking van dierenwelzijn vanzelfsprekend integraal te worden meegenomen.

Op de korte termijn betekent dit dat het wenselijk is te investeren in het ingrijpend herontwerpen en innoveren van stal- en dierhouderijsystemen zodat de termijn waarop ze geïntroduceerd kunnen

worden zo kort mogelijk is. Daarnaast is het vooral van belang bij de huidige stallen de bewaartijd van onbewerkte mest zo kort mogelijk te maken. Dit vergt waarschijnlijk extra ruimte voor bewerking en opslag op het bouwblok.

Wanneer we mest, net als het dierlijk eiwit, beschouwen als een product van de veehouderij betekent dit dat de veehouder al bij het verstrekken van drinkwater (voorkomen van vermorsing) en het voeren rekening houdt met de mest. Dit gebeurt al wel (vooral verminderen fosfaatexcretie), maar kan sterker worden om zo zowel de vraag naar mest (samenstelling, consistentie, kwaliteit) beter te kunnen bedienen als om de emissies en risico's te verkleinen. De gezondheid en het welzijn van het vee geldt hierbij overigens als belangrijke randvoorwaarde.

Professionaliteit

Het behandelen van mest is geen nevenactiviteit van een veehouder of loonwerker, maar een volwaardig onderdeel van diens productiesysteem, dat via vakmanschap leidt tot een rendabele bedrijfsvoering met lage emissies en risico's. Dat vakmanschap is een belangrijke randvoorwaarde voor de twee eerste zoekrichtingen. Dit betekent dat mestbewerking een volwaardige 'professie' moet worden, al dan niet gecombineerd met het houden van dieren. Met bijbehorende inbedding in onderwijs-, opleidings- en nascholingsprogramma's.

Bevorderen dat mest als hernieuwbare grondstof kan worden ingezet.

In de dialoog is het gebruik van mest als hernieuwbare grondstof in de industrie nauwelijks aan de orde gekomen; in het expertteam is het wel besproken. In principe kan mest en dan vooral de organische verbindingen in de mest via raffinage op tal van manieren dienen als grondstof en zo aardolie vervangen. Dat biedt onder andere voordelen vanuit het perspectief van klimaat. Toepassing van mest in de circulaire landbouw heeft echter een hogere prioriteit dan het functioneren als hernieuwbare grondstof. De toepassing als grondstof is onwenselijk als dit ertoe leidt dat er onvoldoende mest (in het bijzonder effectieve organische stof) voor landbouwgronden (in Noordwest-Europa) beschikbaar is.

Energie uit mest

In verse mest zit organische stof, waarvan een deel relatief snel biologisch afbreekbaar is en van weinig betekenis voor het organische stofgehalte in de bodem. Deze emitteert dan als methaan bij opslag, en in het gunstigste geval als CO₂ bij bepaalde bewerkingsprocessen (aerobe compostering). Het benutten van de relatief snel afbreekbare organische stof door de productie van methaan bij het vergisten van verse mest is daarom een duurzame bewerkingsmethode en voorkomt emissie van methaan (een zeer sterk broeikasgas).

Wat resteert na vergisting is de zogenaamde effectieve organische stof. Deze is van belang voor de akkerbouwbodem. Verbranden van mest geeft mogelijk meer energie, maar vernietigt ook deze vorm van organische stof waar de bodem behoefte aan heeft.

Verdienmodel mestbewerking

Momenteel betalen vrijwel alle veehouders voor de afzet van mest. Het gaat daarbij om bedragen die een substantieel onderdeel uitmaken van de kostprijs (bijvoorbeeld in de varkenshouderij 5-10% van de prijs van een kilo vlees af boerderij). De kosten van de bewerking en afzet van mest komen idealiter uit de opbrengst van de bewerkte mest. In de biologische landbouw werkt dit verdienmodel al zo. Op deze manier kan het verdienmodel in de veehouderij versterkt worden. Burgers en milieubeschermers betwijfelen sterk of dit een realistisch perspectief is. Gaat het lukken om de meerkosten van de bewerkingen terug te verdienen door het product te verkopen in plaats van het tegen betaling te moeten afzetten?

Mogelijke oplossingsrichtingen

In de dialogen is niet concreet (genoeg) over oplossingsrichtingen gesproken. Voorstel is een werkgroep samen te stellen die deze zoekrichtingen de komende 2-3 maanden uitwerkt tot een concreet (Brabants) actieplan. Elementen hiervan kunnen zijn:

- 1) Samenwerking is het sleutelwoord.
- 2) Zoek ondernemers die willen investeren en breng samen de markt in kaart.
- 3) Vraag de productieketen te investeren in mestbewerking. Een investeringsfonds zoals de mengvoerfabrikanten sinds enige jaren hebben en zoals de ZLTO ook al enige jaren heeft, is hiervoor een goede aanzet. Sluit ook aan bij initiatieven als dat van Friesland Campina en kijk of en hoe deze afzonderlijke initiatieven elkaar kunnen versterken.
- 4) Bundel en ontsluit de kennis over mestbewerking
- 5) Sluit de knoeiers uit die mestbewerking een slechte naam geven of voed ze op door heldere handhaafbare regels van provincie, gemeente en waterschappen gekoppeld aan stringente handhaving.

5. Locatiekeuze mestbewerking

Inleiding

Ter ondersteuning van de dialoog heeft het Expertteam Mestverwaarding een adviesdocument opgesteld (bijlage IV). Dit hoofdstuk (en hoofdstuk 4 over mestbewerking) geeft de uitkomst van de dialoog op hoofdlijnen weer.

De dialoog over dit onderwerp was in de regel behoorlijk op hoofdlijnen. Daardoor is de inbreng van het Expertteam in de inhoud van dit hoofdstuk relatief groot.

Analyse

De bewerking van mest vindt nu op tal van locaties en op uiteenlopende schaalniveaus plaats. Individuele pluimveehouders behandelen hun mest zo dat het meteen geëxporteerd kan worden, varkenshouders en melkveehouders dikken mest in op bedrijfsniveau, loonwerkers exploiteren installaties en er zijn gespecialiseerde en technisch hoogstaande installaties, al dan niet op bedrijventerreinen.

Rondom de vestiging van grotere installaties is vaak veel discussie. Wat is het effect op de kwaliteit van de leefomgeving (emissies, risico's voor volksgezondheid en veiligheid, verkeer, geluid)? Wat betekent het voor de ontwikkeling van de veehouderij in een regio?

Doelstellingen

Binnen de dialoog is er brede overeenstemming over de doelstelling voor de locatiekeuze: mestbewerking dient met lage tot geen emissies), met aanvaardbare, lage veiligheids- en gezondheidsrisico's plaats te vinden en zo bij te dragen aan de vermindering van overlast door veehouderij.

Zoekrichtingen

Het expertteam heeft onderstaande zoekrichtingen uitgewerkt. Deze zijn in enkele gesprekken in de derde ronde van de dialoog aan de orde geweest. De daarin gemaakte opmerkingen en kanttekeningen zijn onderstaand verwoord.

Bezie mestbewerking in stappen

Bewerking van mest bestaat uit verschillende stappen. Op hoofdlijnen zijn dit:

- een eerste bewerking die ervoor zorgt dat mest niet reactief meer is, een stabiel product wordt dat niet meer emitteert (ammoniak, geur, methaan) en geen risico's voor gezondheid en veiligheid met zich meebrengt. Het gaat hierbij om bewerkingen, zoals het veranderen van de consistentie (watergehalte) en/of de winning van methaan via vergisting. Methaan is een sterk broeikasgas en kan dienen als energiebron.
- verdere bewerking gericht op de toepassing van de mest. De samenstelling sluit aan bij de toepassing. In de teelt van gewassen gaat het dan om de voorziening van de behoefte van het gewas aan nutriënten, het vitaal houden van de bodem (effectieve organische stof, structuur, (functionele) biodiversiteit) en het voorkomen van emissies naar lucht bij het uitrijden en emissies naar grond- en oppervlaktewater. Bij toepassing als grondstof wordt de mest geraffineerd tot de gewenste deelproducten. Ook het hygiëniseren hoort daarbij, vaak als noodzakelijks stap vanwege export van mest.

De verdere bewerking kan weer bestaan uit verschillende deelstappen in verschillende installaties.

Na deze stappen volgt aanwending van de mest(producten) op het land of in een productielijn. Deze stappen kunnen in één installatie plaats vinden of in verschillende installaties. Deze kunnen staan op het veehouderijbedrijf, er dichtbij of verder weg. Bij aanwending op het land zeker als dat binnen het eigen bedrijf gebeurt, hoeft de verdere bewerking niet altijd plaats te vinden. Tussen en voor de stappen vindt veelal transport plaats.

Eerste bewerking

Streven is alleen behandelde mest op te slaan (zie ook [hoofdstuk 4](#)). De eerste bewerking of een deel daarvan kan dan het beste zo dicht mogelijk bij de plek waar het vee gehouden wordt plaatsvinden: op het bedrijf of bij een groep dicht bij elkaar gelegen bedrijven.

Verdere bewerking

De verdere bewerking vindt altijd plaats in een gespecialiseerde, veelal technisch hoogstaande installatie. De meest geschikte plek voor dergelijke installaties is afhankelijk van logistiek en verkeersveiligheid: de installatie moet goed ontsloten zijn, de infrastructuur heeft voldoende capaciteit en er is geen geluidshinder en de verkeersveiligheid is goed. Hiervoor is de schaalgrootte waarop een techniek rendabel is en de ruimtelijke schaal waarin aan- en afvoer plaatsvinden medebepalend. Ook kunnen andere aspecten zoals de aanwezigheid van een substantiële hoeveelheid restwarmte van belang zijn.

Binnen de dialoog was er discussie over de vraag of dit dan automatisch betekent dat deze installaties op bedrijventerreinen terecht komen. Sommigen betrekken dit standpunt en trekken daarbij de analogie met andere sectoren: die worden ook op bedrijventerreinen gevestigd. Anderen willen het meer pragmatisch benaderen. Wanneer de aanvoer van mest over korte afstanden (hooguit enkele kilometers) plaats kan vinden (een installatie wordt volledig 'gevoed' door bedrijven op korte afstand) dan zou een installatie ook prima in het buitengebied kunnen staan. Het gaat dan vanzelf om een gebied met relatief veel dieren (aantal per km²), waar dan de bijbehorende voorzieningen ingepast kunnen worden. In die situatie is het ook denkbaar dat de eerste bewerking in dezelfde installatie plaatsvindt.

Aanwending van mest(componenten) op het land vindt, zeker in de akker- en tuinbouw, in een korte tijd plaats. Het is dan qua logistiek en qua verkeershinder verstandiger de te gebruiken mest(componenten) dicht bij de gebruiker op te slaan; de aanvoer vindt dan ook meer in de tijd gespreid plaats.

Emissies en risico's

Een installatie dient te allen tijde schoon te zijn (lage emissies) en lage gezondheids- en veiligheidsrisico's met zich mee te brengen, ongeacht de locatie. Zoals eerder al aangegeven ([hoofdstuk 4](#)) vergt dit een hoog professionele bedrijfsvoering. Deze aspecten zijn daarmee niet leidend in de locatiekeuze, maar spelen er wel in mee. Dat zal minder het geval zijn naarmate de emissies en risico's lager zijn. Heldere eisen in vergunningen en toezicht op en handhaving van de naleving daarvan zijn vanzelfsprekend een belangrijk onderdeel van het beleid ten aanzien van mestbewerkingslocaties.

Landschap

Een goede beeldkwaliteit is altijd van belang, passend bij de locatie. Wanneer installaties in het landelijk gebied staan, betekent dit dat ze qua vormgeving en landschappelijke manifestatie moeten passen bij het landelijke karakter van het gebied.

Mogelijke oplossingsrichtingen

In de dialogen is niet concreet (genoeg) over oplossingsrichtingen gesproken. Het voorstel is een werkgroep samen te stellen die deze zoekrichtingen de komende 2-3 maanden uitwerkt tot een

concrete Brabantse aanpak. Deze zou uit kunnen gaan van een gebiedsgerichte benadering, waarbij aanbod, vraag, infrastructuur, logistiek en eisen vanuit de leefomgeving (wonen, natuur) met elkaar in verband worden gebracht. In deze benadering kan dan worden aangesloten bij de aanpak ten aanzien van veedichtheid (zie [hoofdstuk 6](#)).

6. Veedichtheid

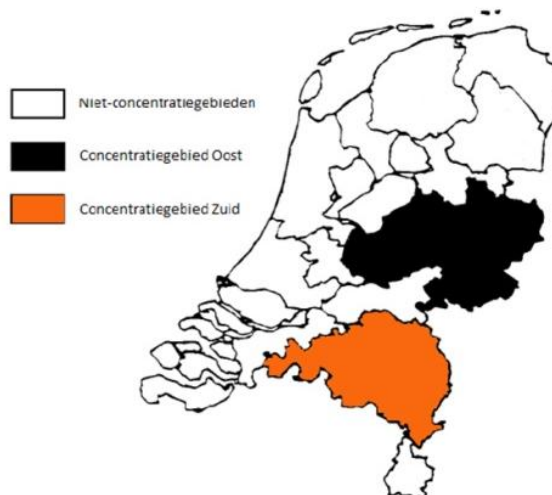
Doelen

De (Brabantse) veehouderij is een beleidsrijk domein. Er zijn de afgelopen jaren zowel nationaal, provinciaal als gemeentelijk veel regels ingevoerd om de sociale en ecologische impact van de veehouderij in te dammen. Maar ondanks alle regels, hebben we niet kunnen voorkomen dat in gebieden in zuid en oost Brabant, waar al veel vee zat, de concentratie van vee toch is blijven groeien. Daarmee heeft het beleid er ook niet voor kunnen zorgen dat de druk op de bewoners, natuur en milieu tot een aanvaardbaar niveau is gedaald. Veehouders constateren dat het cumulatief neveneffect van deze regels -samen met andere economische krachten- telkens heeft geleid tot verdergaande schaalvergroting.

Reden genoeg om in het licht van de beoogde transitie van de landbouw, de beoogde effecten en mogelijke neveneffecten van een nieuwe regeling vooraf te toetsen aan de werkelijkheid. En daarbij maatwerk in te bouwen omdat die werkelijkheid per regio verschillend is. Een tweede overweging is dat we tegelijk met de Brabantse veedichtheid, ook de bestaande regeldichtheid tegen het licht houden om nut en noodzaak opnieuw te bezien.

Landelijke regelingen

Momenteel wordt de omvang van de veestapel, vooral beperkt door regels in het kader van de Meststoffenwet. Het draait daarbij om de landelijke verwerkingsplicht van mest. Daarnaast kent de Meststoffenwet een systeem van dierrechten voor varkens en kippen. Deze rechten zijn met het oog op beheersing van de veestapel, gekoppeld aan compartimenten (zie figuur 6-1). Tussen de compartimenten mogen geen dieren verplaatst worden. Het compartiment Zuid, dat een groot deel van Brabant en Limburg beslaat, is aan de grote kant. Hierdoor blijft de groei van regionale concentraties binnen dat gebied mogelijk. “Want varkens werken nu eenmaal als een magneet voor varkens” – aldus een deelnemer in de dialoog.

Figuur 6-1

Voor de melkveehouderij is er landelijk een rem op de groei gezet door de introductie van fosfaatrechten en de eisen inzake grondgebondenheid. Voor pelsdieren geldt er een stop. Voor andere diersoorten, zoals geiten, vleesvee en konijnen is niets geregeld. Uitgaande van uitspraken van bewindslieden bestaat het risico dat de Brabantse veestapel weer gaat groeien, als te zijner tijd de dierrechten zouden komen te vervallen. Tenminste, als de sector erin zou slagen het mestoverschot via mestverwerking met bijbehorende afzet helemaal weg te werken. Momenteel wordt, zeker gezien de ervaringen met het loslaten van de quotering in de melkveehouderij, betwijfeld of dit daadwerkelijk zal gaan gebeuren. Burger- en milieugroeperingen hebben vanwege deze koppeling een fundamenteel bezwaar tegen het faciliteren van mestbewerking. Naarmate dit beter van de grond komt, is de kans dat dierrechten komen te vervallen groter en komt daarmee ook een verdere concentratie en groei van de veehouderij in Brabant dichterbij, vooral in die gebieden waar de sector nu ook al sterk is.

Provinciale regelingen

Via de Verordening ruimte is de maximumcapaciteit voor mestbewerking afgebakend: de capaciteit van de installaties die neergezet wordt, mag niet groter zijn dan nodig is om de wettelijk verplichte mestverwerking te kunnen realiseren. De motivering daarvoor is de provincie geen overaanbod aan bewerkingscapaciteit wenst. Het neveneffect daarvan kan zijn dat er daardoor ook een groei van de veestapel mogelijk is, wat gelet op de situatie in Brabant niet wenselijk is. Daarom bepaalt de Verordening ruimte dat de mestbewerking noodzakelijk moet zijn vanwege het mestoverschot in Brabant. Dit betekent dat er geen ruimte wordt geboden om mest van buiten Brabant te verwerken. Daarnaast stelt de Verordening ruimte lokaal grenzen aan de omvang van veehouderijbedrijven via een maximale maat voor een bouwblok van 1,5 ha, wat een zekere begrenzing aan de lokale dichtheid van dieren betekent.

Koppeling mestbeleid en veedichtheid

In de aanpak voor het provinciale mestbeleid, zoals dat uit deze dialoog naar voren komt, wordt mestbewerking met het oog op circulaire mestverwaarding juist sterk bevorderd. Om de door velen onwenselijk geachte verdere groei en concentratie van de veehouderij in Brabant te voorkòmen, is het wenselijk waarborgen in te bouwen die dit tegen gaan en tegelijk nieuw beleid te ontwikkelen voor de spreiding en situering van de veestapel. Tegen de achtergrond van de algemeen voorgestane transitie in de veehouderij (zie hoofdstuk 3) is het noodzakelijk een effectieve aanpak te ontwikkelen voor veedichtheid die tegelijkertijd perspectief biedt aan veehouders én ook een begin maakt met de omvorming naar een zorgvuldige veehouderij.

Naast veedichtheid is daarbij ook de regeldichtheid een aandachtspunt: kan het niet eenvoudiger, effectiever en efficiënter? Want we moeten de dynamiek binnen de sector niet remmen maar stimuleren om de gewenste verbeteringen tot stand te kunnen brengen.

Zoals uit een recente inventarisatie van Alterra blijkt, is het te verwachten dat er een fors areaal aan oude stallen vrijkomt. Bij gelijktijdige ontwikkeling van sterke bedrijven zullen er dus, terwijl er oude stallen leeg komen te staan, ook nieuwe stallen bijgebouwd worden. Uit het oogpunt van zuinig gebruik van de ruimte en het tegengaan van verstening is het wenselijk hier rekening mee te houden. In de dialoog is vanuit dit perspectief verkend hoe een aanpak eruit kan zien die tot doel heeft op korte termijn:

1. verdere regionale concentratie van de veestapel tegen te gaan en daarbij onder andere de door velen verwachte autonome krimp van de veestapel te benutten;
2. bij te dragen aan vermindering van de negatieve impact van de veehouderij op de functies wonen (gezondheid) en natuur;
3. waar mogelijk perspectief te bieden voor kansrijke bedrijven die zich willen ontwikkelen binnen de context van een zorgvuldige veehouderij.

Zoekrichtingen

Bij alle gesprekken over de doelstellingen, zoekrichtingen en mogelijke oplossingen rond het begrip veedichtheid, was het bieden van perspectief aan de veehouderij nooit een punt van discussie. In de opties die de afgelopen periode bij het overleg over een stand-still op tafel kwamen, was er steeds sprake van een koppeling van 'groei' aan 'krimp'.

Groei

In de oplossingen die hierna aan bod komen is groei 'kwantitatieve toename': bedrijven worden groter. De deelnemers aan de dialoog staan hier ambivalent tegenover. Zeker op de korte termijn is kwantitatieve groei van sterke bedrijven de dominante stroming. Ingegeven door economische mechanismen, maar ook door de steeds hogere eisen die voortvloeien uit de regels die gesteld worden om de impact van de veehouderij op de omgeving terug te dringen. Iedereen zou willen dat

‘groei’ vooral betrekking heeft op de kwalitatieve ontwikkeling van de veehouderij. Dan blijft er perspectief voor een zorgvuldige veehouderij op familiebedrijven en dan zijn de drijvende krachten richting hi-tec veehouderij (zie [hoofdstuk 3](#)) kleiner. Dat vergt echter een andere prijsvorming en verdeling van de opbrengsten in de keten en die is momenteel nog niet binnen handbereik. Maar ook als dat het geval zou zijn, zullen er altijd bedrijven zijn die groter worden, met name de bedrijven die zich in de hi-tec richting (zie [hoofdstuk 3](#)) door ontwikkelen. Tijdens de dialoog is er enig begrip ontstaan bij burgers dat méér – op de goeie plek en mét een zorgvuldige aanpak - ook samen kan gaan met beter.

Krimp

Bij het idee ‘krimp’ is in de dialoog een breed scala aan richtingen geopperd waarin we zouden kunnen gaan zoeken. Deze opties liepen uiteen van een bouwstop om de voorkant van de sector stil te leggen, tot het opschonen van de onderkant door invoering van een APK-regeling voor stallen, waarmee aangesloten kan worden bij de opwaartse beweging op de transitietrap in de UBA. Natuurlijk kwam ook het idee van een vergaande en kostbare sanering van bedrijven ter sprake, om daarmee tot een systeem te komen dat past in en bijdraagt aan een gezond woon- en leefklimaat. Er kwamen ook onorthodoxe ideeën langs, zoals een woning-voor-woning-regeling om burgers weg te ‘kopen’ uit een concentratiegebied, in plaats van stallen te verplaatsen of te saneren. De meest kansrijke zoekrichtingen die boven zijn komen drijven, zijn ideeën die op de een of andere wijze gebaseerd zijn op het perspectief van een omschakeling naar een zorgvuldige veehouderij, op een circulaire grondslag. Uitgangspunt daarbij is dat kwantitatieve ontwikkeling plaats kan vinden binnen het volume van de stoppers. Om dat te bereiken wordt de veestapel binnen een gebied ‘gefixeerd’ en wordt elke uitbreiding gekoppeld aan verplichte inruil. Deze inruil kan Brabant breed of gebiedsgericht doorgevoerd worden. En de inruil kan gebaseerd zijn op dierrechten, maar ook op vierkante meters stalruimte (‘stalderen’) of op andere parameters. De drie meest besproken varianten worden hieronder toegelicht.

Gaandeweg ontstond er in de dialoog overeenstemming over een aanpak met de volgende inhoudelijke aspecten:

1. verkleining van het gebied waarbinnen bedrijven dieren of rechten kunnen uitwisselen;
2. op een zodanige manier dat de veestapel in de overbelaste gebieden krimpt;
3. waarbij bedrijven op ‘goede’ plekken ontwikkelruimte geboden wordt, als zij voldoen aan de vereisten voor omschakeling naar zorgvuldige veehouderij, waar mogelijk in combinatie met vermindering van regeldruk.

Randvoorwaarden

Bij het in kaart brengen van de variabelen in verband met het afstoppen van de concentratiebeweging bleek iedereen zich ook bewust van de neveneffecten die elke regeling van veedichtheid met zich mee zouden kunnen brengen. Zo kwam men tot het besef van een aantal randvoorwaarden. Men wil voorkomen dat de concentratie van de veestapel zich verplaatst binnen de provincie (het zogenaamde waterbedeffect). Maar men wil ook toekomstbedrijven niet weer belasten met een extra kostenpost, als gevolg van deze regeling. Alle partijen willen een systeem dat in de praktijk effectief werkt voor het bereiken van de doelstellingen op de korte en de lange termijn en dat tegelijk zo weinig mogelijk onbedoelde en ongewenste neveneffecten met zich mee brengt. Er was ook breed begrip voor het pleidooi van vertegenwoordigers van intermediaire partijen en regelende instanties voor juridische houdbaarheid, uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid als randvoorwaarden.

Oplossingen

Het gesprek in de dialoog vooral om drie varianten. Als vierde is uiteraard het idee van een warme sanering (met overheidsfinanciering) ook besproken. Maar dat is niet verder uitgewerkt vanwege de forse budgetten die daarmee gepaard gaan. Deze drie varianten vertonen enige overlap omdat ze

elkaar gaandeweg beïnvloed hebben. En naar de toekomst toe sluiten we combinaties van (aspecten van) deze varianten zeker niet uit. We presenteren ze nu, zoals ze in de loop van het proces zijn ontstaan zonder nu al een keuze te maken. Hieronder worden ze toegelicht en wordt aangegeven waar aandachtspunten zitten en kanttekeningen geplaatst worden.

Variant 1: stand-still via kleinere compartimenten

Vanuit het oogpunt om zo efficiënt mogelijk te werken, is het idee geopperd om het in het kader van de Meststoffenwet bestaande Compartiment Zuid voor het Brabantse deel te verdelen in nieuwe, kleinere compartimenten. Daardoor kan de bestaande concentratiebeweging – varkens werken als een magneet op andere varkens - afgeremd worden.

Het voordeel van deze variant is dat het een simpele regeling is, die reeds bestaande systematiek benut. Een pluspunt is ook dat we door kleinere compartimentering regionaal maatwerk kunnen bieden. Een mogelijk nadeel is dat deze compartimentering alleen voor varkens en pluimvee geldt en niet voor kalveren en geiten (voor pelsdieren en melkvee zijn recent al andere regelingen geïntroduceerd die paal en perk stellen aan de groei).

Een complicerende factor is dat de regeling ressorteert onder het rijk. Er is dus een wetswijziging nodig. Daarvoor is draagvlak bij het ministerie en bij de 1^e en 2^e Kamer nodig. Een wetsaanpassing kost tijd. Men schat in dat de kans klein is dat de compartimentering op korte termijn voor Brabant aangepast zal worden. Bovendien heeft een herverdeling van Compartiment Zuid ook gevolgen voor Limburg. Ook daarmee is afstemming nodig.

Een extra risico is, dat deze variant mogelijk geen duurzame oplossing biedt, omdat in 2018 de dierrechten misschien afgeschaft worden en de provincie dan voor een eigen regeling moet zorgen om een dergelijk systeem van rechten veilig te stellen. Verder zijn aanvullend mogelijk andere regelingen nodig omdat je met alleen verkleinen van compartimenten niet stuurt op de transitiegerichte ontwikkeling van de veehouderij. Vanwege de eenvoud verdient deze variant echter toch een nadere studie.

Variant 2: stand-still in veedichte gebieden in combinatie met rechtenbank

De tweede variant beperkt zich, vanuit het oogpunt van effectiviteit, tot één specifieke regel om te komen tot een stand-still in een beperkt aantal kleinere gebieden in grofweg Oost-Brabant. Stop de groei dáár waar zich de pieken in veedichtheid daadwerkelijk voordoen. Deze gebieden kunnen afgebakend worden op basis van diverse objectieve criteria, zoals bijvoorbeeld het aantal dieren per km², de veedichtheid nabij woningen, de structurele overbelasting van kwetsbare natuur en milieu, de combinatie van het aantal dieren en de emissies of subjectiever, de aantasting van het woon- en leefklimaat die door de overlast vanwege de hoge veedichtheid ervaren wordt.

Een dergelijke stand-still in een afgebakend gebied betekent echter niet dat de individuele bedrijven in zo'n gebied op slot worden gezet. De stand-still wordt geregeld via het principe van 'staldering'. Het uitgangspunt daarbij is, dat om in zo'n gebied te mogen uitbreiden evenveel dierrechten of evenveel stalruimte uit hetzelfde gebied ingeruild moet worden.

Een pluspunt is dat deze regel niet meer regelt dan nodig is. Een aandachtspunt hierbij is dat met deze variant de overlast op knelpunten in de zwaarst belaste gebieden ingeperkt kan worden, maar dat hiermee geen waarborg geboden wordt voor het tegengaan van verdergaande concentratie in oost en zuid Brabant. Ook zijn er vraagtekens rond de mogelijke verplaatsing van de veestapel naar relatief 'schone' gebieden, het zogenaamde waterbed-effect.

Dierrechtenbank

Voor deze gebieden en ook voor de rest van Brabant wordt tegelijk voor een aanvullende generieke stimuleringsmaatregel bepleit om de beoogde transitie van de veehouderij op gang te brengen. Een dergelijke maatregel behelst het opkopen van varkens- en/of kippenrechten van stoppers, het afkomen van deze rechten en het toekennen van deze rechten aan zittende of startende veehouders die voldoen aan nader te formuleren 'transitiecriteriën'.

Om de rechten van stoppers op te kopen wordt gedacht aan een op te richten publiek-private dierrechtenbank, die beschikt over voldoende vermogen om in deze rechten te kunnen investeren en over voldoende budget om de opgekochte rechten ook te kunnen afkomen. Door de resterende rechten bijvoorbeeld in lease uit te geven aan jonge of zittende ondernemers die hoog scoren op de criteria voor toekomstbedrijven, wordt de transitie bevorderd zonder kostenverhoging voor de sector.

Aandachtspunten bij een dierrechtenbank zijn het aantal rechten dat per gebied nodig is om het gewenste effect van concentratievermindering te kunnen bereiken en te kunnen sturen. De vraag is ook hoe we omgaan met nog niet benutte dierrechten³. Maar ook of we, om effectief grip te hebben op de ontwikkeling van de Brabantse veestapel, hier ook dierrechten moeten instellen voor konijnen, geiten, vleesvee en mestkalveren, kalkoenen en paarden?

Variant 3: provincie brede stand-still door staldering in combinatie met rechtenbank

De derde variant heeft het hergebruik van ruimte als basis voor begrenzing van de omvang van de Brabantse veestapel én voor stimulering van de afwaartse beweging (minder vee bij woningen en natuur). Het principe is simpel en geldt voor alle diersoorten, waardoor de ondernemer de vrijheid krijgt om eventueel van diersoort te wisselen. De algemene regel is: wie uit wil breiden moet minstens evenveel vierkante meters (oude) stal inleveren. Daarbij moet aangetoond worden dat de inruilstal zorgvuldig gesloopt is en dat de bestemming veehouderij eraf is gehaald.

Nuances op maat

Deze generieke regeling kent een eigen specifieke uitwerking. Er is voorzien in compartimentering-op-maat: de inruilstal moet gevonden worden binnen een cirkel met een variabele straal die afhangt van de regionale veedichtheid. Er wordt daarbij bijvoorbeeld gedacht aan 10 tot 15 km in een gebied met een hoge veedichtheid en 20 tot 25 km in een gebied met een lage veedichtheid. De regeling hanteert altijd een afroaming met een percentage van de gesloopte stalruimte. Er geldt een stimulerende uitzondering op deze afrotingsregel voor degene die een inruilstal opruimt op een knelpunt. Ook bij staldering is de optie besproken van een publiek-private rechtenbank, die op knelpunten dierrechten of stalruimte opkoopt, afroemt en - eventueel in lease - toekent aan toekomstbedrijven.

³ Het ministerie van EZ heeft begin dit jaar uitgerekend dat de benutting van dierrechten in het compartiment Zuid (Midden en Oost-Brabant en Noord en Midden-Limburg) net boven de 100% ligt (informatie provincie).

Aandachtspunten

Een essentieel aandachtspunt vormt de uitvoerbaarheid. Staldering brengt een dubbele administratieve last met zich mee, want zowel inruil als herbouw moet geregistreerd worden. Een belangrijke vraag is ook wie de sloopkosten draagt en de vraag of de inruilstal weer een extra kostenpost betekent voor de veehouder of dat benutten van meters ook in lease zou kunnen. Ook vraagt men zich af of de vrijheid van dierkeuze geen ongewenste effecten met zich mee zal brengen. En of je ook moet stalden met nu al leegstaande stallen. Enerzijds is het onwenselijk deze te betrekken omdat er dan nog groei van het aantal dieren mogelijk is. Anderzijds is het wenselijk deze direct te saneren om verval met daaraan gekoppelde risico's te voorkomen. En wat je doet met de straks leegkomende stallen van pelsdieren.

Tot slot is het van belang na te gaan of en in welke mate de eisen aan dierenwelzijn (wettelijk en vanuit ketenconcepten) verdisconteerd moeten worden in de uit te werken systematiek.

Open Vragen

Bij elke van deze drie varianten staan nog tal van andere vragen open. Ook is nog niet te overzien welke randvoorwaarden gaan gelden. Bij de verdere uitwerking komen voorspelbaar nieuwe plus- en minpunten tevoorschijn. Zo is het nog een open vraag of de stalderingsbank al dan niet via de gemeenten een voorkeursrecht op leegstaande of leegkomende stallen kan vestigen. Ook moet onderzocht worden wat de gevolgen zijn voor de eventuele waarde van dierrechten als 'vierkante-meter-rechten' een fundamentele eerste vereiste worden om te mogen uitbreiden. Dit geldt ook voor de interferentie met de verschillende sector specifieke regels zoals die voor de melkveehouderij.

Krimp in regeldichtheid

Vanuit de veehouderij is voorgesteld om gekoppeld aan (een combinatie van) één van de genoemde varianten andere regels opgeschoond, genuanceerd of zelfs geschrapt kunnen worden. Regeldruk werkt veelal kostenverhogend en dat remt weer het investeren in een zorgvuldiger bedrijfsvoering. Het zou veel winst opleveren als we er in slagen het pakket van (provinciale) regels voor veehouders te vereenvoudigen en praktischer te maken. De andere deelnemers staan hier niet onwelwillend tegenover. Belangrijk vereiste is dat daardoor geen nieuwe knelpunten ontstaan.

Er wordt bijvoorbeeld gedacht aan schrappen van de extra provinciale PAS-maatregelen, aan het opheffen van het maximum voor een bouwblok, aan het schrappen van de BZV-verplichting voor niet-veehouderij ontwikkelingen en het bieden van meer perspectief aan melkveebedrijven in de 'Gebieden beperkingen veehouderij' door weidegang toe te voegen als criterium om te mogen uitbreiden.

Daarbij is nog een overweging of zoiets dan voor iedereen gaat gelden, of dat deze krimp-in-regeldichtheid gereserveerd wordt als een stimulans voor bedrijven die ook een bijdrage leveren aan de krimp-in-veedichtheid en/of bedrijven die vooroplopen in de transitie veehouderij. Dan kan bijvoorbeeld het opheffen van het maximum bouwblok worden ingezet als een bonus, mits dat uiteraard niet leidt tot toename van emissies. Ook is het nodig te onderzoeken hoe we tot een dusdanige invulling kunnen komen dat niet alleen groter groeiende bedrijven maar ook zich anderszins ontwikkelende bedrijven (verbreding, nieuwe marktconcepten, nieuwe productiemethoden etc.) een steun in de rug krijgen.

Hoe verder

Voor alle varianten bestaat voldoende draagvlak om ze verder te verkennen. Zodra we in het gesprek aan de uitwerkingen beginnen, beginnen zich echter wel voorkeuren af te tekenen. We tasten thans echter op te veel fronten in het duister om nu, op basis van de dialogen, van de gesprekken in de expertteams en van incidenteel overleg met de betrokken organisaties een afgewogen advies te kunnen uitbrengen.

Wij pleiten ervoor tijd (twee à drie maanden) in te ruimen om een brede groep experts vanuit belangenorganisaties, wetenschap, branche en periferie deze drie varianten met een nadere afbakening verder te laten uitwerken en als virtuele prototypes in 'botsproeven' te toetsen aan hun kennis van de praktijk.

Regionale verschillen

Er zijn stevige verschillen in de aard en omvang van de vraagstukken rondom de veehouderij. Het is dan ook nodig om bij de verdere uitwerking na te gaan of een uitwerking recht doet aan deze verschillen en zo niet daar regionale differentiatie in aan te brengen.

Driedelig oogmerk

Bij deze 'botsproeven' gaat het om een driedelig oogmerk. Voorop staat het verkrijgen van een onderbouwde afweging, waaruit blijkt welke variant, welke combinatie van varianten of welke verbeterde versie van een variant het meest kansrijk is qua effectiviteit en efficiëntie, vanuit het perspectief van alle betrokken partijen. Hierbij dient expliciet aandacht te zijn voor de bekostiging/de financiële implicaties van de verschillende opties en uitwerkingen. Dat geldt ook voor de mogelijkheden voor krimp in de regeldichtheid die gerealiseerd zou kunnen worden bij een variant. Op de tweede plaats is het de bedoeling dat we hierdoor helder in beeld krijgen welke systematiek het best bijdraagt aan het oplossen van de maatschappelijke vraagstukken rond de veehouderij, bij kan dragen aan herstel van vertrouwen en perspectief biedt aan een veehouderij waarop we weer trots kunnen zijn.

Maar daarnaast is het evengoed van belang te weten op welke wijze we het vliegwielt van 'samendenken' dat in deze dialoog op gang gebracht is, kunnen benutten voor verdere samenwerking. Want de grootste winst wordt behaald als alle partijen die bijgedragen hebben aan dit herontwerp van de veehouderij, nu ook in de volle breedte gaan staan voor de uitwerking en de uitvoering van dit Brabants concept.

Overgangsperiode

Het is denkbaar dat veehouders gedurende de uitwerking van de verschillende varianten anticiperend vergunningen gaan aanvragen. Er zijn ook redenen om aan te nemen dat dit geen grote vlucht zal nemen (slechte marktsituatie, hoge legeskosten). ZLTO en BMF hebben afgesproken hier samen met de provincie een gezamenlijke aanpak voor af te spreken, uitgaande van geen verdere groei van de veestapel. Monitoring van het aantal aanvragen is daarbij een eerste vereiste, de provincie verzorgt dit.

7. Hoe verder

Vertrekpunt Dialogen

De dialogen zijn opgezet rond twee concrete onderwerpen (mestbeleid en veedichtheid) binnen een (zeer) korte periode. Dit binnen de context van de transitie veehouderij, ingezet in 2011 met de commissie Van Doorn en het koersdocument Transitie Stad en Platteland en zich verder ontwikkelend via onder meer de Ruwenbergconferentie en Rafaeldialogen (zie [hoofdstuk 2](#)).

Waar staan we nu?

Gedurende de dialoogrondes is door aanwezigen uitgesproken dat, naast het nu vinden van inhoudelijke oplossingsrichtingen, de horizon van deze transitie veel breder is en dat gezamenlijk blijven oplopen deze transitie kan versnellen en vergemakkelijken.

Ook de betrokken koepels (ZLTO, BMF, POV, Burgerplatform) hebben regelmatig hun zorg uitgesproken over de regie van het proces na deze dialoogrondes. Daarnaast hebben stakeholders van gemeenten, waterschappen, gezondheidsdiensten, banken, mestverwerking actief meegedacht en meegedaan in het zoeken naar oplossingen. Ook zij hebben aangegeven deze uitwisseling en afstemming waardevol te vinden.

De faciliterende rol van de Provincie heeft in deze dialoogrondes openheid en meedenkruimte geboden, heeft veel losgemaakt en heeft tot opbouwende gesprekken geleid tussen deelnemers. Daarnaast is door alle partijen aangegeven dat oplossingen voor de drie hoofdlijnen slechts deel zijn van de grotere transitie in de veehouderij. En dat een gezamenlijke 'stip op de horizon', een gemeenschappelijk richting hieraan bijdraagt (zie [hoofdstuk 3](#)).

.....we kunnen alleen tot een goede oplossing komen als we ook durven in elkaars schoenen te gaan staan..... (*citaat deelnemer aan de dialoog*)

In dit rapport zijn de contouren van inhoudelijke oplossingen beschreven. Maar het is niet af. In de komende maanden zal een uitwerkingsslag nodig zijn. Partijen geven aan hier bij betrokken te willen blijven, zodat de samenwerking en het (broze) vertrouwen worden verstevigd. Het in breder verband uitwerken van oplossingen en inrichten van de samenwerking is de opmaat naar gedeelde (en genomen) verantwoordelijkheid in deze transitie.

Denkrichtingen vervolg 'gesprek over het grote verhaal'

Voor het ontwerp van een proces, dat start na de zomer, zien we de volgende aandachtspunten.

Tijd

De tijdsdruk die op de dialogen zat om te komen tot een oplossing voor de zomer van 2016 heeft, naast de roep om meer tijd, juist ook beweging op gang gebracht. Het hebben van een tijds kader (met deadline en consequenties) helpt in het maken van concrete stappen. Tegelijkertijd is te veel tijdsdruk een risico dat het draagvlak kan breken. Het is daarom verstandig steeds één of enkele (nauw samenhangende) onderwerpen bij de kop te pakken en deze gezamenlijk in een vooraf afgesproken tijdspanne uit te werken. Het vervolg wordt dan een soort rollende agenda.

Focus

Tijdens de dialogen knelde steeds het keurslijf van de twee onderwerpen (mestbeleid en veedichtheid). Tegelijk gaf het focus. Transitie van de veehouderij is een enorm breed veld, alles hangt met alles samen en de veelheid aan actoren en belangen is groot. Door ons te concentreren op twee onderwerpen zonder die brede context uit het oog te verliezen kwamen we verder. Het is aan

te bevelen dit in het vervolg ook zo te doen: pak enkele onderwerpen bij de kop die op dat moment het meest actueel zijn, waar de urgentie het grootst is.

Gedeelde verantwoordelijkheid

De verantwoordelijkheid bij één partij leggen weerhoudt partijen ervan om in gesprek te gaan. Het idee is dat men minder invloed heeft op de uitkomst 'omdat het toch al vast staat' of 'niet zal worden opgepakt' et cetera. Men komt eerder in de 'kritiek'-stand dan in de 'meedenk'- en 'meewerkstand'. Uit de dialogen komt naar voren dat het gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen en dragen daarvoor een oplossing kan zijn. Want het is eenieder duidelijk dat deze problematiek niet door één partij kan worden 'opgelost'. Gezamenlijke afstemming van acties en verantwoordelijkheden vanaf provincie tot aan het erf zal het proces positief beïnvloeden.

Regionale aandachtspunten

In de dialogen is nadrukkelijk ruimte gevraagd om in de oplossingen of aanpak aandacht te hebben voor de regionale verschillen. De opzet van de dialoogrondes in vier regio's is als zodanig positief ervaren.

Dit betekent dat er naast brede provinciale afspraken en maatregelen ook regio-specifieke maatregelen nodig kunnen zijn. Gezamenlijke gesprekken kunnen dus ook het beste regionaal plaatsvinden.

Rollen en regie

De provincie heeft het initiatief genomen voor deze dialoog. Daardoor getriggerd zijn partijen meer zelf de regie gaan pakken. Het is wenselijk dat deze verschuiving verder vorm krijgt. Dan wordt de transitie eigendom van degenen waarvan zij vooral moet zijn. Gezien de regionale verschillen ligt het voor de hand om een regionale opzet aan te blijven houden, waarbij gemeenten en waterschappen ook een actieve rol pakken.

Faciliteren uitwerking

Het oppakken van een neutrale faciliterende rol van de Provincie is in deze dialogen positief gewaardeerd. Het geeft een (provinciaal) kader waarbinnen partijen met elkaar kunnen verkennen wat de volgende, gezamenlijke stappen zijn.

In het verder uitwerken van de inhoudelijke oplossingsrichtingen kan de Provincie in de komende tijd een cruciale faciliterende rol nemen. Dit sluit aan op de Uitvoeringsagenda Brabantse Agrofood. Aandachtspunt daarbij is dan wel de verhouding tussen die faciliterende rol en de formele rol die de provincie als overheid ook heeft. Steeds moet helder zijn hoe die twee rollen zich (rond een bepaald issue) tot elkaar verhouden. Lopen ze door elkaar dan schaadt dat al snel het vertrouwen dat nodig is voor een succesvolle transitie.

Verdere uitwerking oplossingsrichtingen

Hou partners betrokken

De in [hoofdstuk 5](#) geschetste oplossingsrichtingen vergen nader onderzoek, de zogeheten botsproeven. Ook het mestbeleid ([hoofdstuk 4](#) en [6](#)) vergt nog een concretiseringslag. Het uitvoeren hiervan vergt de inzet van professionals, die de oplossingsrichtingen concreet maken, een goede governance en juridische inbedding helpen bedenken en de effecten in beeld brengen. Het is wenselijk de partners, gemeenten en waterschappen, zowel de medewerkers van de organisaties als de deelnemers uit de binnenring van de dialoog hier bij betrokken te houden. Zij denken mee en klankborden. Ook is het wenselijk de verdere uitwerking van de drie onderwerpen steeds in samenhang te bezien.

De gemeenten waren via de vier bestuurlijke trekkers betrokken bij de dialoog. Het is wenselijk deze betrokkenheid in de uitwerking vast te houden en te verdiepen. Een actieve betrokkenheid, wellicht trekkerschap bij de regionale uitwerking voor bewerkingslocaties van mest is daarbij cruciaal.

Beeld van de Brabantse veestapel

In de dialoog bleek dat er veel uiteenlopende beelden zijn over wat het sluiten van kringlopen in de veehouderij nu betekent voor aard en omvang van de Brabantse veestapel. Om gezamenlijk stappen verder te kunnen zetten in de transitie veehouderij is het wenselijk hier een meer gedeeld beeld van te krijgen (zie [hoofdstuk 3](#)).

Regionale verschillen

De gesprekken in de dialoog verschilden over de regio's, wat direct samenhangt met de verschillen in de aard en intensiteit van de problematiek rond de veehouderij. Bij de verdere uitwerking mogen deze verschillen niet uit beeld verdwijnen en is het van belang dat zij hun vertaling vinden in de uitwerking van de oplossingen.

Afstemming en regie op actuele initiatieven en onderzoeken

Tijdens de dialoogronde zijn wij gewezen op andere rapportages en onderzoeken die van invloed zijn op de verdere uitwerking van het mestbeleid en de grotere transitie. Zoals:

- Vitale varkenshouderij (Commissie Rosenthal)
- Toekomst varkenshouderij (ZLTO en Provincie Noord-Brabant)
- Uitvoeringsagenda Brabantse Agrofood
- Commissie Nijpels
- Onderzoek Volksgezondheid en Veehouderij

Daarnaast spelen er op provinciaal niveau meerdere initiatieven en lopende projecten die bijdragen leveren aan de transitie in de veehouderij.

Het is zaak bij de verdere uitwerking zoveel mogelijk de synergie met deze trajecten te zoeken, zowel ten aanzien van de inhoud als ten aanzien van het proces.

Tijd en tempo

We adviseren om de energie die in de dialogen is opgebouwd vast te houden en al zo spoedig mogelijk, dus voor de zomervakantie, de verdere uitwerking ter hand te nemen en hier drie à vier maanden, inclusief besluitvorming voor uit te trekken. Er kan dan ook ruimte zijn voor deelnemers - net als tijdens de afgelopen dialoog- rondom het georganiseerde proces onderlinge en interne discussies te voeren. Op deze manier is er voor een ieder zo snel mogelijk duidelijkheid en kan de energie vervolgens op andere onderwerpen worden gericht.

Bewustwording

In dit proces is duidelijk gebleken dat actief meedoen aan de gesprekken grote invloed heeft op begrip, draagvlak en kennis van zaken. Het echte gesprek op basis van waarden en belangen. Het blijven betrekken van alle partijen (nieuwe en oude gezichten) en transparant delen van opgedane kennis en ervaring komt niet alleen de kwaliteit van de oplossingen, maar ook de snelheid van deze transitie ten goede. Het is dan ook zaak dat dit een centraal onderdeel blijft van de verdere uitwerking van de oplossingsrichtingen in de dialoog.

Bijlagen

I. Deelnemers dialoog en samenstelling teams

Kernteam

Esther van der Valk	Transitiefocus
Frank van den Dungen	Duvinci
Harry te Riele	Transitiefocus
Jan Buys	Provincie Noord-Brabant
Johan Raap	Avans Hogeschool
Mathilde Mollenhorst	Provincie Noord-Brabant

Expertteam veedichtheid

Frank van den Dungen	Duvinci
Jan Buys	Provincie Noord-Brabant
Anne-Marie Seelen	Gemeente Bernheze
Esther Vos	Provincie Noord-Brabant
Ger Leeuwerke	Omgevingsdienst Brabant-Noord
Henk Jans	Provinciale gezondheidsraad
Herman Litjens	ZLTO
Vera Bax	Omgevingsdienst Brabant-Noord
Wim van Opbergen	Werkgroep behoud de Peel

Expertteam mestverwaarding

Johan Raap	Avans Hogeschool
Mathilde Mollenhorst	Provincie Noord-Brabant
Fred Stouthart	Omgevingsdienst Zuidoost-Brabant
Joop Baltussen	BACO
Jos van Gastel	ZLTO
Minke Lagerwerf	Waterschap de Dommel
Roelof Westerhof	Org-id
Waldo Maaskant	Provincie Noord-Brabant

Bestuurlijke vertegenwoordigers

Anke van Extel-	
Van Katwijk	Gemeente Gemert-Bakel, trekker regio de Peel
Anne-Marie Spierings	Provincie Noord-Brabant
Frank Donkers	POV (producentenorganisatie varkenshouderij)
Geert Verstegen	Burgerberaad minder beesten
Hendrik Hoeksema	ZLTO
Henk Jans	Gezondheidsraad
Jan van Doormaal	Gemeente Hilvarenbeek, trekker regio de Kempen en Hart van Brabant
Koen van Bergen	Rabobank
Lambert Verheijen	Agrifood Capital / Waterschap Aa en Maas
Marnix Bakermans	Gemeente Landerd, trekker regio Noord-Oost
Nol Verdaasdonk	Brabantse Milieufederatie
Richard van Lijssel	Darling Ingredients International (mestverwerking)
Ron Dujardin	Gemeente Etten-Leur, trekker regio West-Brabant
Wilbert Hilkens	ABN-AMRO
Wilma van der Rijt	Gemeente Heeze-Leende, Stuurgroep Dynamisch Platteland

Kerngroep uit de vier regio's

Maarten Nederlof, Claude van Dongen, Gert van Dooren, Henk Baptist, Karlien van den Hout, Tanja van de Ven-Vogels, Paul Wolff, Jori Meulendijks, Karin Bakker, Wilfried Michels, Johan van Hal, Michiel Visser, Hendrik Hoeksema, Twan Engelen

Deelnemers regio Noordoost-Brabant

Binnenring:

Frans van Heertum, Winfried Bosters, Gert van Dooren, Ingnas van Bebber, Geert Verstegen, Joris Hanenberg, Ineke de Bruyn-Geene, Maarten Nederlof, Jos Verstraten, Karlien van den Hout

Buitenring:

Marnix Bakermans, , Carel Nobbe, Herman Litjens, Gerard Stoffels, Piet Catsburg, Henk Teusink, Jan Jacobs, Wim van Opbergen, Henk Jans, Annemarie Seelen, Michiel Visser

Deelnemers Kempen/Hart van Brabant

Binnenring:

Adriaan Burgmans, Johan van Hal, Cyril Hoevenaars, Loek Hilgers, Wil Meulenbroeks, Aard Mulders, Chris Hoeven, Claudia Rieswijk, Ben Beerens, Nynke Heeg, Edwin Daemen, William Meulendijks, Ton de Juncker

Buitenring

Jan van Doormaal, Karin Bakker, Michiel Visser, Herman Litjens, Sjef Verhoeven, Dennis van Mier, Fons d' Haens, Frans van Hoof, Simone Houbraken, Vera Voigt, Wim Mols, Theo Bouwman, Cees van Rulo, Simon van der Putten, Henk Jans

Deelnemers de Peel

Binnenring

Frank Donkers, Jan Hoevenaars, Paul Wolff, Tanja van de Ven-Vogels, Karel van Deursen, Inge Vleemingh, Twan Engelen, Marieke Willems - Van Gils, Andre Verhoeven, Anne Wim Vonk, Marcel van der Heijden, Wendela de Ridder, Jori Meulendijks, Harrie van der Loo, René van Tiggelen

Buitenring

Anke van Extel-van Katwijk, Karin Bakker, Leon van de Moosdijk, Nicole Lemlijn, Willem Sengers, Michiel Visser, Hendrik Hoeksema, Wim van Opbergen, Nancy Goossens, Laurent van Ham, Henk Jansen, Anke van Helmond, Wijnand van Dijk, Reina van Dijk, Maria Berkers, Bertus van Berlo, Bernard Gerard, Hans Lammers, Bas Aarts

Regio West-Brabant

Binnenring:

Herman van Krieken, Henk Baptist, Jan van der Heijden, Sander van den Heijkant, Claude van Dongen, Jack Verhulst, Victor Theeuwes, Peter Brouwers, Chris van der Heijden, Mat Lavrijsen, Casper Lambregts, Stijn Raven

Buitenring:

Ron Dujardin, Wilfried Michels, Jos Pijs, Hendrik Hoeksema, Michiel Visser, Len Bruining, Ron Lodewijks, Nol Verdaasdonk, Aard Romme

II. Aandachtspunten en aanbevelingen ten aanzien van volksgezondheid

- Op basis van inhoud ontleend aan het basiskennisdocument van het Kennisplatform Veehouderij en Gezondheid;
- Met inbreng van John Vonk, Jos Burghouts, Mariken Ruiter, Jan Hoevenaars, Herman Litjens en Renske Nijdam;
- De eindredactie was in handen van Henk Jans en Frank van den Dungen.

Aspect	Omschrijving	Aandachtspunten
1 zoönosen	Zoönosen zijn van dier op mens overdraagbare ziekten. Nieuwe zoönosen kunnen ontstaan door mutaties. Door kleine veranderingen in het erfelijk materiaal kunnen micro-organismen zich ontwikkelen tot zoönosen. Ook kan het voorkomen dat een zoönose zich ontwikkelt van laagpathogeen naar hoog pathogeen; dat wil zeggen dat het ziekmakend vermogen toeneemt.	Grootte van bedrijven In Nederland is de veehouderij een belangrijke potentiële bron van zoönoseverwekkers. Deze kunnen door uitstoot naar de buitenlucht worden verspreid in de omgeving. Verschillende factoren spelen hierbij een rol, zoals het type dieren, het aantal dieren in de stal, het type stalsysteem, en de aanwezigheid en de zorgvuldigheid waarmee management- en kwaliteitssystemen worden toegepast. In een grote groep dieren kunnen ziekteverwekkers zich gewoonlijk gemakkelijker handhaven dan in een kleine groep. Door verschillende managementmaatregelen, zowel op niveau van bedrijf als op het niveau van gezondheidszorg, kan dit risico worden teruggedrongen. Hoe moderner het bedrijf en de bedrijfsvoering, des te kleiner het mogelijke risico. Want ondanks het feit dat moderne bedrijven vaak een grotere veestapel hebben, hebben ze ook een beter bedrijfs- en gezondheidsmanagement, waaronder ook een beter hygiëne-management. Bij grotere bedrijven is echter ook de verblijf- en circulatietijd van een zoönose binnen dat bedrijf langer. Daardoor kan de virulentie (het ziekmakend vermogen) van een zoönose zich mogelijk verder ontwikkelen. Veel dieren op een klein oppervlak kunnen de kans op ziekten ook verhogen. Dit komt o.a. door de stress die in dergelijke groepen kan ontstaan. Dit komt omdat het immuunsysteem door stress vaak minder werkzaam wordt en daardoor de kans op ziekte vergroot wordt. Bij de combinatie van varkens met pluimvee in elkaars directe nabijheid is de kans groter dat een nieuw influenza-virus kan ontstaan, doordat er een grotere kans bestaat op mutaties en uitwisselingen. Over het algemeen wordt de kans dat zich dit voordoet als klein ingeschat, maar het risico is zeker niet verwaarloosbaar. Samenvattend: naarmate een bedrijf groter is, is de kans dat er zich iets voordoet op gebied van overdracht van infectieziekten zeker niet uit te sluiten. Bij een goed hygiëne-, bedrijfs- en gezondheidsmanagement is het risico over het algemeen als klein in te schatten. Daarentegen zal, als het tot een uitbraak komt van een infectieziekte, de klap bij grootschalige veehouderij ook harder aankomen. Omwonenden Omwonenden van veehouderijen kunnen besmet raken door verspreiding van micro-organismen over grotere afstand via de lucht. Dat is in de praktijk voor slechts een klein aantal zoönosen waargenomen. In het algemeen kan men stellen dat de blootstelling aan

		zoönosen, die voor kunnen komen op een varkensbedrijf, minimaal is voor direct omwonenden. Indien zich een infectie voordoet, dan beschikken we over het algemeen over een goed functionerend immuunsysteem om ons daartegen te wapenen, tenzij we te maken hebben met een totaal nieuw virus, dat sterk virulent is (een groot ziekmakend vermogen heeft). Het bepalen van wat een veilige en minimale afstand is tussen veehouderijbedrijven en omwonenden is lastig. Er is enerzijds gebrek aan kennis over wat de feitelijke gezondheidsrisico's zijn rekening houdend met een grote variatie aan lokale omstandigheden. Het hanteren van een bepaalde afstand om risico's te voorkomen, zou beter emissie-gerelateerd kunnen zijn, dan vaste afstanden te stellen op basis van het voorzorgsprincipe. Dit geldt voor zowel afstanden naar woonomgeving toe als voor afstanden tussen bedrijven onderling. Duidelijk is wel dat als de dichtheid van veehouderijbedrijven toeneemt, de risico's van verspreiding van zoönosen ook toeneemt. Verspreiding via de lucht Micro-organismen die aanwezig zijn in stallen kunnen door uitstoot naar de buitenlucht worden verspreid in de omgeving. De mate van uitstoot van micro-organismen zal onder andere afhankelijk zijn van het type dieren, het aantal dieren in de stal, het bedrijfs- en gezondheidsmanagement en het type stal. De verspreiding naar omwonenden is vervolgens weer afhankelijk van vele andere factoren, zoals de plaats van uitlaat van de stallucht, de aanwezigheid van bomen en struiken in de omgeving, de aard van de bebouwing, de weersomstandigheden en de overlevingskansen van het micro-organisme in het milieu buiten de stal. Mestbehandeling Het risico op aanwezigheid van infectieuze agentia (ziekmakende stoffen) en de kans op een hoger verspreidingsrisico bestaat bij alle fasen van mestbehandeling. Bij de opslag, bij het uitrijden en het transport van mest, bij het vergisten, verwerken en bewerken van digestaat, van dunne en van dikke fractie. Hierover is nog veel onbekend. Sommige agentia gedijen beter onder aerobe omstandigheden (met zuurstof), ander weer onder anaerobe omstandigheden (zonder zuurstof) . Er zijn er ook die in beide omstandigheden kunnen overleven. Er kunnen ook stoffen bij zitten die sporenvormend zijn en resistent zijn tegen extreme omstandigheden, zoals uitdroging of hoge temperatuur.
--	--	--

Aspect	Omschrijving	Aandachtspunten
2 emissies naar lucht	fijn stof Fijn stof wordt naar grootte onderscheiden door de aanduiding PM met daarachter een getal. PM is de afkorting van 'Particulate Matter', de Engelse term voor fijn stof. Het getal er achter geeft aan hoe groot de	Aandeel landbouw In het algemeen kan gesteld worden dat hoe kleiner de deeltjes zijn, des te dieper ze in de luchtwegen kunnen doordringen en des te schadelijker ze zijn. Het ultra fijne stof is voor het merendeel afkomstig van industrie en verkeer. Landbouw draagt indirect enigszins bij aan het ultra fijne stof via het vrachtverkeer. Maar over het algemeen draagt de landbouw vooral bij aan de concentraties fijn stof van PM 2,5 tot PM 10 en groteren in mindere mate aan de fijne fractie fijn stof PM_{2,5} (geschat op 30%). De bijdrage van de Nederlandse landbouw (veehouderij en akkerbouw samen) werd in 2013 geschat op circa 25% van het fijn stof. Voor Noord Brabant is de bijdrage van de landbouw aan PM₁₀ 33% en 7% aan PM_{2,5} (basiskennisdocument). Stof van veehouderij bestaat voor 90% uit organisch materiaal, wat voornamelijk bestaat uit primaire deeltjes van biologische herkomst, zoals bestanddelen van mest, voer, veren, huidschilfers, strooisel etc. Daarnaast is een belangrijk aspect van fijn stof uit de land bouw dat het drager van micro-organismen/endotoxinen kan zijn . Zie daarvoor het volgende aandachtspunt.

	stofdeeltjes zijn. PM10 zijn stofdeeltjes met een (aerodynamische) diameter kleiner dan 10 µm. Deeltjes met een (aerodynamische) diameter kleiner dan 2,5 µm worden aangeduid als PM2,5 en deeltjes met een (aerodynamische) diameter kleiner dan 1,0 µm als PM1,0. Ultrafijn stof is het bestanddeel van fijn stof met de allerkleinste afmeting: kleiner dan 0,1 micrometer (µm) ofwel 100 nanometer (nm). Stofdeeltjes die direct in de lucht terecht komen vanuit industrieën, verkeer en veehouderijen worden aangeduid als “primair fijn stof”. Stofdeeltjes die gevormd worden door chemische reacties in de atmosfeer, zoals bij de omzetting van ammoniak uit de veehouderij in de lucht tot nitraten en sulfaten, worden “secundair fijn stof” genoemd of “secundaire aerosolen”. Deze aerosolen behoren tot de fractie PM2.5.	De landbouw levert daarnaast een belangrijke bijdrage aan de vorming van secundair fijn stof, dat behoort tot de fractie PM 2,5. Dit geldt zeker voor Noord Brabant, omdat de landbouw verantwoordelijk is voor het grootste deel van de Nederlandse ammoniakuitstoot (90%). Ammoniak is vooral afkomstig uit de urine, als onderdeel van de mest, wat bij het uitrijden van de mest over land en bij emissies uit stallen vrijkomt naar de lucht. Door het relatief hoge aandeel in de ammoniakemissie is de bijdrage van veehouderij aan de vorming van secundaire fijn stof (ammoniumnitraat en –sulfaat) hoog. Risico's Inademing van fijn stof kan in zijn algemeenheid tot een reeks aan gezondheidseffecten leiden: longontsteking en vermindering van longfunctie, verergering van astma en COPD, verergering van klachten van hart- en vaatziekten, vroegtijdige sterfte, bijdrage aan het ontwikkelen van longkanker, etc.; hiervoor zijn consistente associaties vastgesteld. Fijn stof is internationaal in groep 1 ingedeeld, wat betekent dat er voldoende bewijs is voor kankerverwekkendheid bij de mens. Over het daadwerkelijke gezondheidsrisico van de fijn stof emissies in de landbouw is nog veel onbekend, hoewel er wel beperkte aanwijzingen zijn voor negatieve gezondheidseffecten, met name op gebied van luchtwegeffecten. De inschattingen van mogelijke gezondheidsrisico's zijn met name afgeleid uit nationale en internationale verkeerstudies, waarbij zowel gekeken is naar de directe blootstelling als naar langdurige blootstelling aan fijn stof. Vanuit de veehouderij is nog maar weinig onderzoek gedaan naar de mogelijke impact van vrijkomend fijnstof. Dit geldt zowel wat betreft de vorming, de verspreiding / vermeerdering als de overdracht met ziektekiemen via fijn stoffen van secundair fijn stof. De kleinere fractie fijn stof, waaronder ook secundair fijn stof, heeft een bewezen schadelijkheid omdat deze deeltjes diep doordringen in de longen. De grote deeltjes zelf lijken minder schadelijk te zijn, maar het kan zijn dat de grote fijn stof deeltjes uit de veehouderij schadelijker zijn vanwege de biologische componenten die ze met zich mee kunnen dragen. Zie verderop bij endotoxinen. Secundair fijn stof blijkt direct samen te hangen met een grotere kans op vroegtijdige sterfte en het meer voorkomen van hart- en vaataandoeningen. Daarmee lijkt de veehouderij een directe bijdrage te leveren aan schadelijke gezondheidseffecten zoals die voor fijn stof worden gezien. In welke mate het secundair fijn stof ook bijdraagt aan het ontwikkelen van longkanker is nog onduidelijk, ook al omdat het zich over grote afstand verspreidt. Meer onderzoek is daarvoor nodig. In hoeverre fijn stof een rol speelt bij de behandeling van mest, is nog onduidelijk. Zeker is wel dat bij het uitrijden van mest over land, de vorming van secundair fijn stof redelijk plausibel lijkt, gezien de hoge emissies van ammoniak. Deze deeltjes verplaatsen zich over grote afstand. Concentratiegebieden Boven concentratiegebieden met veel intensieve veehouderij hangt een deken van fijn stof, waarbij afhankelijk van de dichtheid als gevolg van cumulaties (pieken) het gezondheidsrisico van aanwezig fijn stof mogelijk vergroot kan zijn. Dit fijn stof is een ideaal netwerk voor verspreiding van veterinaire ziektekiemen, zoönosen en humane ziektekiemen. Positieve effecten Behalve nadelige effecten, zijn er ook positieve effecten bekend van de blootstelling van fijn stof van veehouderijen. Zo blijken boerderijkinderen, die al levenslang blootgesteld zijn aan fijn stof en endotoxinen een gezond afweersysteem te hebben ontwikkeld dat leidt tot minder allergieën. In een studie onder omwonenden van veehouderijbedrijven is gevonden dat mensen die in de buurt
--	--	--

		van veehouderijen wonen, minder vaak astma en COPD en hooikoorts hebben. Wat daar de precieze oorzaak van is, is nog niet helemaal duidelijk. Deze positieve bevindingen moeten worden afgezet tegen de waarneming dat mensen met COPD en astma die in veehouderijgebieden wonen, juist méér luchtwegklachten hebben. Ze hebben vaker last van een piepende ademhaling en vaker een longontsteking.
--	--	---

aspect	Omschrijving	Aandachtspunten
3 emissies naar lucht	endotoxinen Bij opsommingen in de literatuur over de samenstelling van fijn stof ontbreken meestal pollen en micro-organismen, zoals schimmels en bacteriën. Van de veehouderij is bekend dat het een bijdrage levert aan het gehalte micro-organismen in de lucht. In het fijn stof in de lucht worden naast micro-organismen zelf, ook fragmenten van niet levende micro-organismen aangetroffen, namelijk endotoxinen. Endotoxinen zijn bestanddelen van de celwand van een bepaald soort bacteriën die bij inademing nadelige gezondheidseffecten kunnen hebben.	Concentraties Concentraties van endotoxinen in veehouderijbedrijven zijn hoog; in pluimveebedrijven en varkensbedrijven zelfs het hoogst. Op basis van enkele beschikbare Nederlandse studies en buitenlandse studies, bestaat enig inzicht in de mate van uitstoot van endotoxinen en de verspreiding daarvan in de directe omgeving van veehouderijbedrijven. Afhankelijk van het type veehouderij, worden verhoogde concentratieniveaus aan endotoxinen op korte afstand van bedrijven gevonden. Daarbij zijn effecten op de luchtwegen niet uit te sluiten. Lokale pieken Lokaal kan de veehouderij aanzienlijk bijdragen aan een verhoogde endotoxineconcentratie in de lucht. Er zijn nog geen modelstudies bekend waarmee de bijdrage van de veehouderij aan endotoxineniveaus in de lucht kan worden berekend. Sinds korte tijd wordt meer aandacht geschonken aan endotoxinen als mogelijke veroorzaker van gezondheidsklachten in relatie tot de veehouderij. Effecten en risico Endotoxinen kunnen afhankelijk van de concentraties via inademing tot directe luchtwegklachten leiden. Daarnaast kunnen endotoxinen via ontstekingsreacties van de luchtwegen en longfunctieveranderingen mogelijk de oorzaak zijn van niet allergisch astma en COPD. Daarentegen kunnen zij ook een beschermend effect hebben op het ontstaan van allergie. Daarnaast zou het mogelijk een beschermend effect hebben op het ontwikkelen van longkanker. Het gezondheidsrisico van endotoxinen wordt vergroot door cumulatie (opeenstapeling). Er is voor endotoxinen nog geen veilige norm vastgesteld. Er is door de Gezondheidsraad wel een gezondheidskundige norm voorgesteld. Nog veel niet bekend Het risico van endotoxinen is hoogstwaarschijnlijk groter dan men denkt. Het ontbreekt echter aan onderzoek dat dit voldoende inzichtelijk maakt. Er is nog veel niet bekend, zoals hoeveel endotoxinen vrijkomen bij welke dieren en stalsystemen, hoe deze zich verspreiden, wat de concentratie rond stallen is en wat daarvan het mogelijk gezondheidseffect is. Daarvoor is systematische monitoring nodig.

Aspect	Omschrijving	Aandachtspunten
4 emissies naar lucht	geur De sterkte van een geur wordt uitgedrukt in de geur-concentratie: het aantal odour units (ou) per kubieke meter lucht. De geur uit de veehouderij wordt gevormd door een cocktail van stoffen, bepaald door een mengsel van emissies uit de stal, uit de dierverblijven, uit mest-bassins, bijmestbehandeling, bij productie en opslag van voer, maar ook van emissies buiten de stal bij opslag en het uitrijden en aanwenden van mest op het land. Breivoerinstallaties brengen een extra geurbelasting met zich mee.	Effecten van geur op de gezondheid Geur van de veehouderij wordt veelal veroorzaakt door een mix van gasvormige componenten. Daarbij spelen met name vluchtige organische koolwaterstoffen en zwavelhoudende componenten een rol. De mens is erg gevoelig voor de zintuigelijke waarneming van geur. Geur kan daardoor reeds waargenomen worden bij zeer lage concentraties van stoffen in de leefomgeving. Deze concentraties zijn dusdanig laag, dat toxische (giftige) effecten van de stoffen bij eerste waarneming niet waarschijnlijk zijn. Emissies van geurcomponenten en daarmee van verspreiding van geur in de leefomgeving kan ook andere verschillende, niet-toxische, effecten te weeg brengen bij de mens, die als nadelig voor de gezondheid worden beschouwd. Continue belasting Continue geurbelasting levert stress en irritatie op, verergert gezondheidsklachten en leidt tot verstoring van gedrag en van activiteiten in de directe omgeving van de geur. Voortdurende geuroverlast in de omgeving betekent een aantasting van de kwaliteit van leven en het welbevinden. Door cumulatie (opentapeling) van geur als gevolg van de aanwezigheid van meerdere bedrijven met een geuruitstoot in de directe omgeving, kan het nadelig effect vergroot en versterkt worden. Geurnormen Er zijn geen directe gezondheidskundige normen voor het accepteren van geurhinder door de veehouderij. Er is wel landelijke wetgeving, waarbinnen de provincie nadere normen kan stellen, die door de gemeenten weer aangescherpt kunnen worden. Er is een nieuwe landelijke norm in ontwikkeling. Mest bewerken en verwerken Ten aanzien van mestbehandeling zijn nog geen aparte geurnormen gedefinieerd. Geuroverlast bij mestbehandeling kan ontstaan ten gevolge van rotting van de massa die voor (co-)vergisting gebruikt wordt, het ontsnappen van zwavelhoudende stoffen, waaronder H₂S uit biogas, maar ook door directe bewerking van mest. Ook vluchtige vetzuren, fenolen en vluchtige aminen die bij het vergistingsproces kunnen ontstaan, kunnen bijdragen aan de geurhinder. Ook andere vormen van behandelen van mest kunnen geuroverlast opleveren, alleen is niet altijd duidelijk in welke mate en hoe dit zich voordoet. Meer onderzoek is daarvoor nodig.

Aspect	Omschrijving	Aandachtspunten
5 emissies naar lucht	Gasvormige stoffen Het betreft NH₃, H₂S, HCN, aminen en andere gassen die kunnen ontstaan en die een risico kunnen opleveren bij opslag en/of behandeling van	Risico's Zover als tot nu toe bekend is, leveren de directe emissies van gasvormige stoffen uit de veehouderij, mede gezien de lage concentraties die vrijkomen geen direct risico op voor de omgeving. Dit is wat anders dan het risico bij de behandeling van mest. Uit een groeiende reeks incidenten is gebleken dat bij mestopslag, opslag van mest-fracties en diverse vormen van mestbehandeling, zoals roeren, mengen, vergisten en co-vergisten, bewerken en verwerken gasvormige stoffen kunnen ontstaan, die hun eigen specifieke gezondheidsrisico's met zich mee brengen, die in de praktijk vaak onderschat worden.

	mest	Algemeen kan gesteld worden dat er nog onvoldoende kennis beschikbaar is over de risico's die de verschillende processtappen van mestbehandeling kunnen opleveren voor de omgeving. Dit geldt zowel voor de emissies van mogelijk vrijkomende gassen, als ook voor de aanwezigheid en verspreiding van micro-organismen naar de omgeving. Er zijn wel aanwijzingen waar de risico's mogelijkerwijze liggen, maar voldoende systematisch onderzocht is dit niet.
--	------	---

Aspect	Omschrijving	Aandachtspunten
6 Verspreiding van micro-organismen en AB-resistente bacteriën AB = antibiotica	Verspreiding van micro-organismen en AB-resistente bacteriën Verdere ontwikkeling van resistentie vindt plaats als gevolg van de verspreiding; daarnaast wordt ook toename gesignaleerd van resistentie tegen desinfectiemiddelen.	Route via water en bodem Mensen kunnen vanuit de veehouderij op verschillende manieren in contact komen met micro-organismen en resistente bacteriën. Een belangrijke route is voedsel. Afhankelijk van de ziekteverwekker kunnen mensen ook via de lucht, door direct contact met dieren of dierlijk materiaal of via vectoren (tussengastheren) zoals teken of insecten blootgesteld worden en geïnfecteerd raken. Maar ook oppervlaktewater kan besmet zijn met ziekteverwekkers van dierlijke oorsprong. En als groente of fruit besproeid worden met water dat met dierlijke mest verontreinigd is, kunnen ziektekiemen op het voedsel terecht komen. Een belangrijke rol bij deze verspreiding en de besmetting van verschillende milieu-compartimenten kan de uit de veehouderij vrijkomende mest en de bewerking en verwerking daarvan spelen (van transport tot gebruik van het eindproduct als meststof). Van een groot aantal micro-organismen is bekend dat ze voorkomen bij Nederlands vee en dat ze vaak ook in hun mest voorkomen. Deze organismen geven een goed beeld van de aanwezigheid van ziekteverwekkende bacteriën en virussen in de verschillende processtromen en de eventuele reductie van de aanwezigheid van deze micro-organismen tijdens het mestbehandelingsproces. Dit alles kan nieuwe risico's met zich meebrengen voor mens en dier door verspreiding van bacteriële en virale pathogenen (ziekteverwekkers) en endotoxinen, via grond- en oppervlaktewater en vandaaruit via mogelijke besmetting van drink- en zwemwater. Ook aspecten als antibiotica-resistentie en verspreiding van hormoon-residuen spelen hierbij een rol. Meer inzicht zal nodig zijn in welke micro-organismen bij de toepassing van verschillende behandelingstechnieken van mest nog aanwezig zijn en wat de risico's daarvan kunnen zijn voor de omgeving, inclusief de risico's voor bodem en water. Het advies is om zorg te dragen voor een adequate risicoanalyse per techniek. Dit geldt zeker ook voor mogelijke calamiteiten. Resistentieontwikkeling Naast de direct vrijkomende bacteriën en virussen, kunnen zich ook "resistenties" verspreiden. Het gaat dan om verspreiding en uitspoeling van antibioticaresistente bacteriën en (resten van) antibiotica - via mest(stof) naar bodem en via grondwater naar oppervlaktewater en - direct via mest naar oppervlaktewater; - eventueel via dunne fractie na mestindikking - via dikke fractie, als er geen hygiënisering plaats vindt of deze onvoldoende is toegepast, of door beperkt behandelen van het digestaat. Nog veel is onduidelijk. Onbekend is in welke mate de diverse meststromen van de verschillende mestbehandelingsprocessen een risico kunnen opleveren met betrekking tot de aanwezigheid van pathogenen (ziekteverwekkers) en in bijzonder van antibiotica-

		resistente bacteriën. Veel resistenties worden via humane kanalen uit het buitenland geïmporteerd, maar er blijft daarnaast groeiende aandacht voor resistentieontwikkeling vanuit veterinaire oorsprong, hoewel door de intensieve daling van het antibioticagebruik binnen de veehouderij de bijdrage daaraan lager ingeschat wordt. Ondanks blijft het belangrijk een vinger aan de pols te houden. Geen direct gevaar Op dit moment zijn er nog geen aanwijzingen dat omwonenden een groter risico lopen dan andere mensen uit de bevolking, maar de zorg die het met zich meebrengt vraagt wel om meer monitoring, omdat voldoende kwantitatieve gegevens ontbreken om een afgewogen antwoord op de risico-vraag te kunnen geven. Zorgen Ook Waterschappen maken zich zorgen om de verspreiding van resistente bacteriën en antibiotica-resten die via de bodem door uitspoeling in het grondwater terechtkomen en via het oppervlaktewater mogelijk ons drinkwater dreigen te verontreinigen. Algemeen kan gesteld worden dat omtrent de risico's van aanwezigheid van en verspreiding van microbiële verontreinigingen naar bodem en water, aanwezigheid van antibioticaresistente bacteriën en antibiotica-resten bij de verschillende technieken van mestbehandeling nog veel onbekend is. Er zijn wel aanwijzingen waar de risico's mogelijkerwijze liggen, maar dit is niet voldoende systematisch onderzocht.
--	--	---

Aspect	Omschrijving	Aandachtspunten
7 geluidshinder	geluidshinder	Niet uitgesloten is dat zich structurele geluidshinder bij omwonenden kan voordoen bij het intensief houden van vee evenals bij mestbehandeling. In het proces kunnen daarin verschillende bronnen worden onderscheiden: - (diergeluiden vanuit stallen) - gebruik van ventilatiesystemen - aanvoer van voer, - aan-en afvoer van dieren, - afvoer van mest en eindproducten - mestbehandelingssystemen In welke mate hinder van deze geluidsbronnen wordt ondervonden in de directe omgeving is onduidelijk. Geluidshinder kan het woon- en leefklimaat direct negatief beïnvloeden. Ook is onduidelijk in hoeverre er overlast te verwachten is van bronnen waarbij laagfrequent geluid wordt geproduceerd. Dit vraagt om onderzoek en adequate handavingsrichtlijnen.

Aspect	Omschrijving	Aandachtspunten
8 externe	risico's van explosie,	Over het algemeen ontbreken in kader van mestbehandeling adequate risicoanalyses.

veiligheid	vergiftiging, milieuschade	Onvoldoende duidelijk is wat de gevolgen kunnen zijn van mogelijke procesfouten/explosies bij de verschillende vormen van mestbehandeling, met name bij (bio)-vergiftiging, opslag en onderhoud van mest in mestsilo's, opslag van te gebruiken chemicaliën in procestechnieken en van eindproducten. Ook is onduidelijk tot hoe ver in de omgeving gasvormige stoffen, zoals S-verbindingen (H₂S), aminen of HCN zich kunnen verspreiden bij het optreden van een calamiteit. Dit vraagt om verdergaande professionalisering van de hele branche, zeker als het gaat om mestbehandeling. Dit geldt niet alleen ten aanzien van de mogelijke aspecten van veiligheid van procestechnieken, maar ook als het gaat om de eigen veiligheid in kader van ARBO (zie verderop).
-------------------	-----------------------------------	---

Aspect	Omschrijving	Aandachtspunten
9 transport	verkeersdruk op smalle wegen	Er is steeds meer transport met steeds zwaarder materieel op wegen die daar qua infrastructuur niet op berekend zijn. Dit geldt voor de veehouderij en misschien nog wel in sterkere mate bij mestbehandelingsinstallaties. In welke mate de lokale verkeersbelasting op vaak te smalle buitenwegen zal toenemen en daarmee ook het risico op verkeersongevallen, zoals in spitsuren, is vaak onvoldoende in beeld. Meer vervoer van grondstoffen, o.a. mest en (eind)producten over langere afstanden brengt meer belasting en meer verkeersrisico's met zich mee.

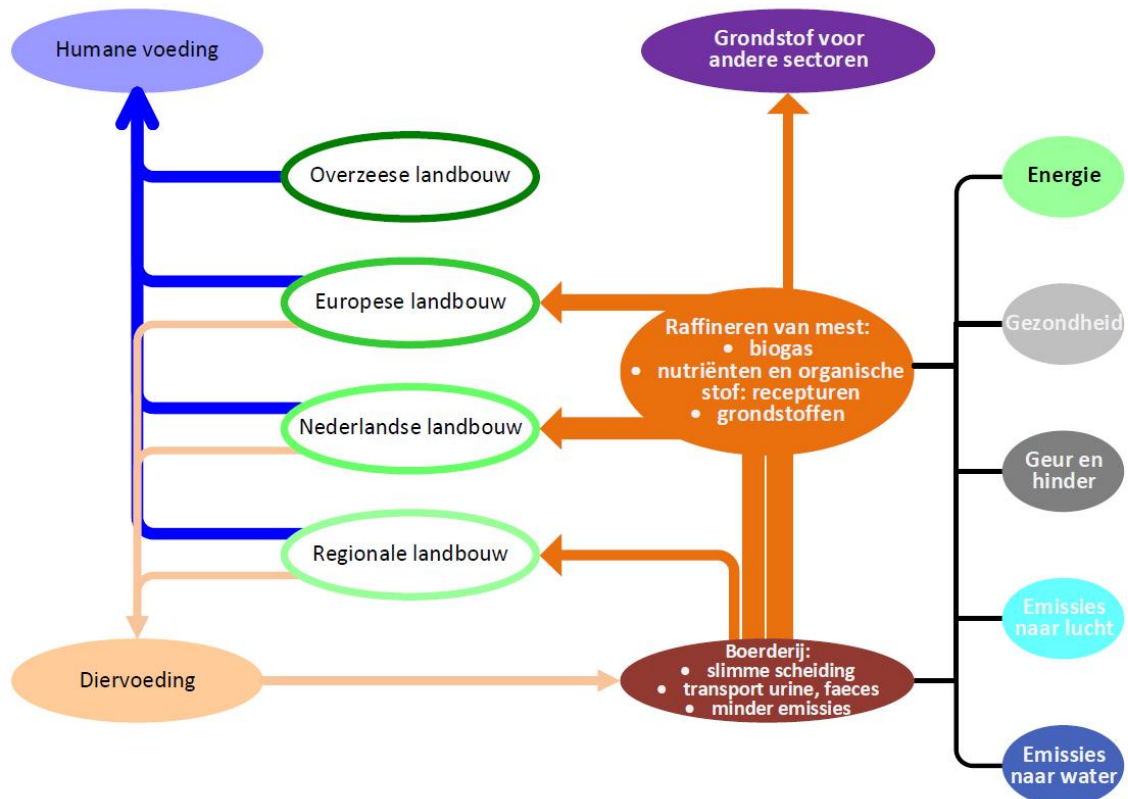
Aspect	Omschrijving	Aandachtspunten
10 Perceptie (subjectieve waarneming)	beleving Beleving heeft een sterke invloed op perceptie van mogelijke gezondheids-effecten en de acceptatie van risico's	Bij de acceptatie van risico's speelt het verschil tussen feitelijke risico's en perceptie van risico's een belangrijke rol. De perceptie van de burger/consument over de risico's van veehouderij en mestbehandeling kan sterk verschillen van de technologische realiteit. Bij diverse onderzoeken is gebleken dat de verwachting / het beeld dat de burger heeft, sterk van invloed is op de door hem waargenomen overlast en evenzeer van invloed is bij de inschatting van mogelijke risico's. Er bestaat onder de burgers in zijn algemeenheid onvoldoende kennis van zaken om de feitelijke/reële risico's van de hele sector, veehouderij en mestbehandelingsmogelijkheden goed te kunnen inschatten en onderscheid te kunnen maken tussen indianenverhalen, complottheorieën en reële uitkomsten van onderzoek. Daarnaast is er vaak geen vertrouwen in informatie die verstrekt wordt door de overheid of door de sector zelf omdat de branche, van veehouder tot adviseur, de risico's vaak bagatelliseert. Er bestaat veel angst en vooringenomen weerstand ten aanzien van toekomstige ontwikkelingen in de veehouderij als totale

		sector. Een veel gehoord argument hierbij is dat burgers veronderstellen dat een succesvolle mestbehandeling in de sector direct tot gevolg zal hebben dat het aantal dieren weer toeneemt; op die gronden is men tegen elke vorm van mestbehandeling. Er is gebrek aan een eenduidige onafhankelijke kennisbron die toegankelijk en begrijpelijk is voor leken.
--	--	--

Aspect	Omschrijving	Aandachtspunt
11 ARBO	Veiligheid Arbeidsomstandigheden voor medewerkers	Er is zowel in de veehouderij en als bij allerlei mestbehandelingssystemen onvoldoende inzicht in een aantal branche-specifieke risico's. Bij evaluatie van incidenten blijkt keer op keer dat goede risicoanalyses ontbreken. Dit vraagt om verdergaande professionalisering van de hele branche

III. Advies mestbewerking

Mest met beleid

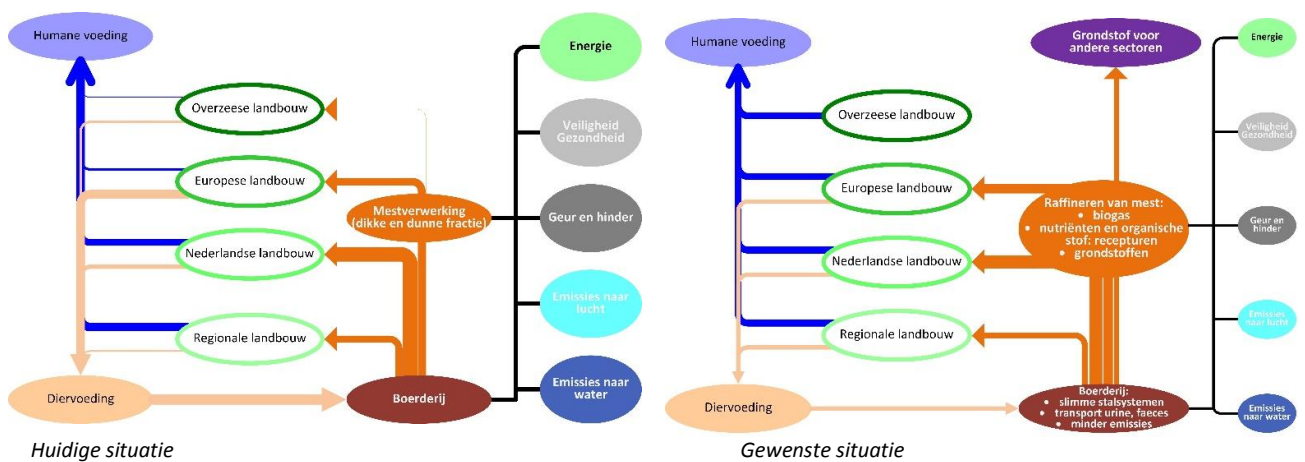
Adviesgroep Mestverwaarding in opdracht van de provincie Noord-Brabant
13-5-2016

Introductie

In het bestuursakkoord heeft de provincie de ambitie uitgesproken om eraan bij te dragen dat partijen mest niet langer als afval te zien, maar als kans tot het verwaarden van nieuwe producten en energie zodat ook dierlijke mest een functie heeft in een toekomstige 'circulaire economie'. Hierbij is de ambitie uitgesproken om te komen tot een mestmenu (aan welke voorwaarden moet mestverwaarding voldoen) en de ambitie uitgesproken om voor grootschalige mestverwerking (groter dan 50.000 ton) een regie rol te pakken waar het gaat om het aanwijzen van locaties. Dit advies gaat in op markt-, technische en maatschappelijke aspecten die volgens ons belangrijk zijn voor de ontwikkeling van een duurzame mestverwaardingsketen. Bij dit document hoort een achtergrond document (nog in ontwikkeling).

Gewenste toekomstsituatie

Huidige situatie versus gewenste situatie

Hoe kunnen we komen tot een duurzame mestverwaardingsketen? En waar staat de mestverwaardingsketen nu?

De afbeelding op het voorblad schets de ideale situatie. Bovenstaand staat ook de huidige situatie in de Brabantse landbouw geschetst. Het verschil tussen de huidige en de toekomstige gewenste situatie zit in een drietal aspecten:

1. Minder emissies
2. Andere situatie op de boerderij
3. Andere behandeling van de mest

Op dit moment is de mestmarkt een aanbod gedreven markt, waardoor mest een negatieve waarde heeft. Dit resulteert in mest die kwalitatief niet altijd goed aansluit bij de bodem of gewas behoefte en een minder goede concurrentiepositie van de veehouderij. Mest is noodzakelijk voor de teelt van gewassen, maar bevat veel water (hoge transportkosten), kent veelal geen ideale samenstelling, met als gevolg dat de (landbouw)grond verschraalt. Maatschappelijk is er veel weerstand tegen mestverwerking vanwege de omvang van de veehouderij, hinder (emissies en geur) en gezondheidsrisico's.

In de gewenste situatie sluiten producten uit mest aan bij de behoefte van de bodem en gewassen. Raken grond-oppervlaktewater, bodem en lucht niet verontreinigd (minder emissies). Is er geen sprake van hinder en aanvaardbare gezondheidsrisico's en opereert de mestmarkt op dezelfde schaal als veevoer (maximaal Noordwest-Europese schaal).

Dit heeft gevolgen voor de manier waarop veehouders hun vee houden (stalsystemen), maar ook het voer, om zo de samenstelling van de mest te beïnvloeden.

De volgende hoofdstukken gaan in op de markt-, technische en maatschappelijke aspecten die van belang zijn voor de ontwikkeling van een duurzame mestvervaardingsketen.

Markt

Wet- en regelgeving en politiek:

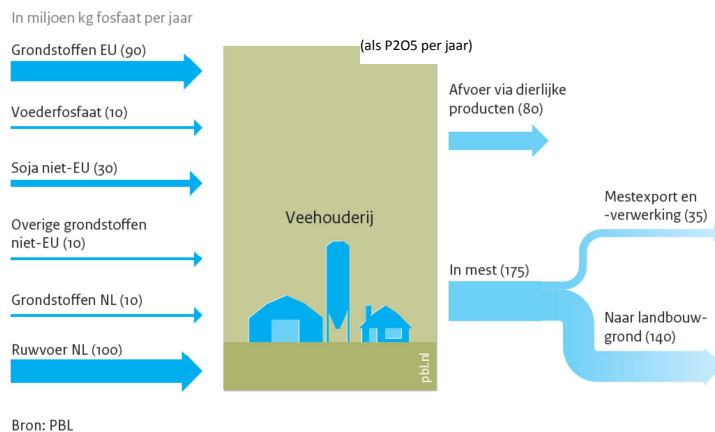
Stimuleer een level playing field voor organische mestproducten en kunstmest zodat concurrentie tussen producten met dezelfde werking eerlijker wordt:

- Bij dezelfde werking (opname gewas, uitspoeling) ook dezelfde toepassingsmogelijkheden voor organische mestproducten en fracties uit dierlijke mest als voor kunstmest (periode van toepassen en hoeveelheden).
- Klimaateffect van de productie van N-kunstmest⁴ meerekenen in de prijs. Bij de productie van N-kunstmest wordt aardgas gebruikt (en komt dus CO₂ vrij) om N₂ uit de lucht om te zetten in mineraal N. Dit klimaateffect zit nu niet in de prijs van N-kunstmest. Wel is het zo dat de Europese producenten veel investeren in verminderen van CO₂ emissie .

Stimuleren van Europese veevoerproductie zodat een circulaire landbouw op maximaal EU schaal ontstaat:

- Een circulaire landbouw op maximaal EU schaal, importeert geen veevoer meer uit Zuid-Amerika. Akkerbouwers stimuleren om geschikt veevoer te produceren. De meeste grondstoffen voor de veehouderij komen overigens al uit Europa (zie hiernaast).

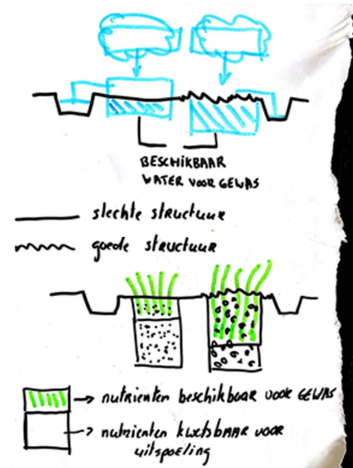
Fosfaatstromen Nederlandse veehouderij, 2010

Fiscale steun voor boeren die investeren in bodemkwaliteit zodat het gat tussen investeren in bodemkwaliteit en rendement ontvangen kleiner wordt:

⁴ N = stikstof

- Investeren in bodemkwaliteit is net zo belangrijk als investeren in een nieuwe stal of mechanisatie. Maar hiervoor kunnen boeren geen lening krijgen. Zorg voor bodemkwaliteit (structuur, organische stof) verbetert infiltratie van water en doorworteling bodem. Hierdoor verminderen droogtestress en verlies van nutriënten naar grond- en oppervlaktewater. Dit is goed voor natuur en biodiversiteit (tegengaan verdroging, eutrofiering⁵). De maatschappij heeft dus ook belang bij bodemkwaliteit op landbouwgronden. Interen op bodemkwaliteit verhoogt financiële opbrengsten voor de boer tijdelijk; maar op termijn moet de akkerbouwer steeds meer kosten maken voor kunstmest, beregening en irrigatie. Dat komt doordat verlies van nutriënten en droogteschade toenemen met bodemdegradatie. Om deze neerwaartse trend te doorbreken moet de boer investeren in bodemkwaliteit (bijvoorbeeld lichtere mechanisatie, betere mest of vruchtwisseling met economisch lager renderende gewassen die meer organische stof in de bodem brengen). Een investering die niet meteen baten oplevert.

Best beschikbare technieken stal- en mestbehandling opstellen en regelmatig actualiseren zodat nieuwe technieken sneller worden gebruikt:

- Stimuleer de omslag naar duurzamere stal- en mestbewerkingsystemen die gebruik maken van de nieuwste technieken. Gebruik dit ook bij vergunningverlening en toezicht. Maak hiervoor een in Europees verband een BREF Mestbewerkingstechnieken (best available techniques reference document) .

Ontwikkelen verdienmodel onder mestbehandling:

Lagere kosten afzet mest doordat akkerbouw betaalt voor mestproduct zodat mestbehandling betaalbaarder wordt:

- Bestaande mest en producten van mestbehandling zijn veelal van onvoorspelbare kwaliteit. Dit betekent een risico voor akkerbouwers (overbemesting met bijbehorende milieurisico's, opbrengstderving). Hierdoor- en omdat de markt aanbod gedreven is – zijn akkerbouwers niet bereid om te betalen voor mest. Kwaliteitsproducten van goede en constante kwaliteit moeten kunnen concurreren met kunstmest. Daarvoor moet de behoefte van akkerbouwers helder zijn, zie onderzoek, voorlichting en onderwijs.

Beloon beperking van de uitstoot van broeikasgassen zodat het verdienmodel onder mestbehandling sneller rendabel wordt:

- In het huidige systeem van mestopslag wordt naast ammoniak ook veel methaan geëmitteerd. Dit heeft geen direct hinder effect voor de omgeving,

⁵ Eutrofiëring is de overmatige vergroting van de voedselrijkdom in de natuur. Hierdoor algenbloei op waardoor vissterfte optreedt en zwemmers jeuk kunnen krijgen. Op h eutrofiëring tot dominantie van enkele soorten en een achteruitgang van de kwaliteit

methaan is wel een belangrijk broeikasgas. Als deze methaan emissie naar atmosfeer wordt verminderd, en in plaats daarvan bewust wordt geproduceerd, opgevangen en benut als duurzame energiebron, zou dat waardering moeten krijgen. Deze procesbehandeling heet vergisting, onder de noemers van mono-vergisting (hoofdzakelijk mest) en co-vergisting (minimaal 50 % mest). Mestvergisting staat nu veelal negatief in het daglicht vanwege te hoge kosten. Als de beloning voor vermeden methaanemissie naar de atmosfeer meegerekend zou kunnen worden wordt dat anders. Om te zorgen voor een zo hoog mogelijke methaan opbrengst – en zo laag mogelijke emissie- is het raadzaam om mest zo vers mogelijk, dus ook zo snel mogelijk, te behandelen.

Hogere prijs vlees (lagere marge tussenhandel / hogere prijs consument) zodat mestbehandeling betaalbaarder wordt:

- Het is belangrijk dat de hele productieketen van vleesproducten haar verantwoordelijkheid neemt voor de kosten van mestbehandeling. Dit gebeurt nog onvoldoende, de rekening ligt nu bij de veehouders, de omgeving en het milieu. Maak hierover afspraken met de sector, bijvoorbeeld over het uitbreiden van de verschillende kwaliteitskeurmerken (Beter Leven e.d.) met een mest paragraaf.

OVO (onderzoek, voorlichting en onderwijs).

Landbouwkundig onderzoek zodat de kwaliteit van producten beter aansluit bij de vraag:

- Op kleine schaal worden al mestkorrels gemaakt. Onderzoek de voor- en nadelen van deze korrels ten opzichte van kunstmest. Stimuleer productverbetering en marketing.

Onderzoek aan welke samenstelling van mest in verschillende sectoren behoefte is. Lever goede inbreng in maatschappelijke discussies zodat deze gelijkwaardig kunnen verlopen:

- Maak een helder overzicht van betrouwbare informatie over mestbewerkingssystemen, ook over de emissies daarvan. Het is zinvol deze benadering te doen over aparte en te onderscheiden processystemen, die tezamen een bewerkingsketen of uiteindelijk een mestverwerkingsinrichting kunnen vormen (een mestmenu). Doe dat samen met alle partijen en geef aan waarover overeenstemming is en waarover discussie. Onderzoek met partijen de punten waarover onzekerheid is.
- Onderzoek de effecten van systemen op klimaat.
- Geef duidelijkheid over ontwikkelmogelijkheden en gewenste ontwikkelrichting landbouw.

Techniek

Steek geld in onderzoek naar mestbewerkingstechnieken zodat innovaties sneller gaan:

- Denk vanuit de vraag bij techniek ontwikkeling, actualiseer je kennis van de markt:
- Techniekontwikkeling niet alleen baseren op omgaan met mest uit bestaande drijfmestsystemen, maar ontwikkel systemen van voer-, stal en mestbehandeling die duurzaam zijn voor leefomgeving, klimaat, luchtkwaliteit, landschap, natuur, waterkwaliteit, dierenwelzijn en gezondheid werknemers.

Steek geld in onderzoek en ontwikkeling van best beschikbare technieken in het meten van emissies zodat naleving van vergunningen beter kan worden gecontroleerd:

- Het meten van met name geuremissies is nog steeds lastig en daarom is het soms moeilijk te bepalen of een ondernemer zich aan zijn vergunning houdt. Dit zorgt voor maatschappelijke onrust en voor ondernemers die het grijze gebied zoeken. Investeer in meettechnieken voor vergunningverlening en handhaving. Als emissies niet betrouwbaar gemeten kunnen worden, zet dan in op middelvoorschriften en controleer deze.

Waardeer professionals in mestverwaarding zodat er een betrouwbare sector met een goed imago ontstaat:

- Vakmanschap is een belangrijke randvoorwaarde voor de duurzame en veilige productie van kwaliteitsproducten. Omgevings- en klantgerichte ondernemers. Eén rotte appel in de mand.... Dit betekent dat mestbehandeling een volwaardige 'professie' moet worden, al dan niet gecombineerd met het houden van dieren. Draag zorg voor onderwijs-, opleidings- en nascholingsprogramma's, bijvoorbeeld op landbouwscholen.

Transitie van mestopslag:

- In het huidige systeem wordt mest vaak opgeslagen bij de veehouder (de aanbieder). In het geval de opslag vol is (te weinig plaatsing van mest naar akkerbouw) wordt mest afgevoerd naar verwerkers. In een toekomstige situatie zien we een opslag van bewerkte mest of producten uit mest en deze opslag. Liefst in de directe omgeving van de gebruiker, zodat in de periode van mestvraag geen grote afstanden gereden hoeven worden en het transport van bewerkte of producten uit mest verspreid over het jaar plaatsvinden.

Maatschappij

Monitoren: meten en publiceren emissies zodat het voor omwonenden duidelijk is welke emissies plaatsvinden:

- Monitoren: het is voor omwonenden onduidelijk of mestbewerkers zich aan vergunningen houden, hoe vaak ze emissiewaarden overschrijden en wat de oorzaak is van overlast.
- Stimuleer omgevingsmanagement door mestbewerkers, bijvoorbeeld via WhatsApp melden als er een storing is of onderhoud wordt gepleegd.

Stel strategieën vast voor ontwikkelen verwerkingsketens zodat sturing kan worden gegeven aan de ontwikkeling van een circulaire , duurzame landbouw:

- De dynamiek die voortkomt uit het stoppen van bedrijven is te gebruiken voor een kwaliteitsimpuls in landschap en landbouwsector. Maak verbeterplannen op gebiedsniveau waarin je stoppers, mestvervaardingsbedrijven en toekomstbedrijven zodanig aan elkaar koppelt zodat de sector bijdraagt aan het oplossen van maatschappelijke vraagstukken.
- Steun ondernemers bij het kiezen uit verschillende strategieën: er zijn meerdere mogelijkheden om het verwaarden van mest in te richten, met diverse processtappen, die al dan niet plaatsvinden op verschillende locaties, met verschillende verdienmodellen en verschillende economische schaalgrootten. Geef ruimte aan de diversiteit en richt voorwaarden zo in dat de onderdelen in de keten kunnen ontstaan.

Investeer in actueel houden van kennis van toezichthouders over nieuwe ontwikkelingen zodat ze in het veld niet voor verrassingen komen te staan:

- Organiseer cursussen en scholingsdagen voor toezichthouders, liefst op locatie.

Houd alle ketenpartners bij de les en informeer ze voortdurend zodat er een gezamenlijke kennis- en kennissenbasis is, en een goed gesprek over nieuwe ontwikkelingen mogelijk is:

- De ontwikkeling van een duurzamere veehouderij is een opgave van alle ketenpartijen. De sociale, economische en technische ontwikkelingen gaan zo snel dat informatie snel veroudert. Investeer in een gezamenlijke kennisbasis onder gesprekken over de toekomst van de veehouderij in Brabant. Kijk daarbij ook wat naar ontwikkelingen in andere landen (meer intensieve veehouderij in andere landen) kan betekenen voor de afzet van mest.

IV. Procesevaluatie

Aan alle deelnemers van de binnenring is gevraagd om drietops en drie tips aan te geven. Niet alle deelnemers hebben van deze mogelijkheid gebruik gemaakt, maar wel hebben deelnemers uit alle vier de regio's en met verschillende achtergronden gereageerd. De tops geven aan welke aspecten we in volgende dialogen zeker willen behouden. De tips geven aan waar nog ruimte voor verbetering is.

Tips

Uit de verschillende tips zijn een paar lijnen te ontdekken:

- Zorg voor een gelijk kennisniveau bij de start (bijvoorbeeld via fact sheets) en verstrek deze vooraf
- Let op dat in de uitwerking ook de integraliteit uit de dialoogronde wordt meegenomen
- Houd als provincie op bepaalde gebieden de regie en bepaal binnen welke kaders uitwerking mogelijk is
- Probeer te voorkomen dat discussies steeds opnieuw worden gevoerd
- Hou de groepen in de dialoogrondes gelijk

Tops

De rode lijn in de tops op procesmatig gebied is dat er ruimte was om eigen verhalen te vertellen en begrip te krijgen voor elkaars standpunten. Dit wordt ondersteund door:

- De diversiteit van betrokken gesprekspartners. Dit levert een rijk beeld én onderschrijft tegelijkertijd dat het een complex geheel is.
- De positieve insteek van alle partijen om actief mee te doen en te zoeken naar oplossingen wordt gewaardeerd.
- De begeleiding van het proces. Dit ondersteunt de openheid & transparantie en bewaakt wederzijds respect in de dialoog.

Reflectie vanuit de deelnemers

‘Wat was voor mij top in deze dialogen ‘

Procesmatig

“Dat de overheid zich meer verdiept in de markt situatie”

“Dat er mensen naar voren worden geschoven die geen planologen zijn”

“Dat er begrip is voor dat Dieren een onderdeel zijn van onze Economie en bijdragen aan een circulaire afvalverwerking ”

“In informele discussie blijkt vaak dat er bij de deelnemers begrip is voor ieders standpunt, en ook een bereidheid om zich te verplaatsen in de positie van de ander”

“De toekomstscenario's qua voedselproductie en potentiële diversiteit van de agrosector geeft ruimte voor een discussie over een divergent beleid”

“Vraagstukken werden aangesneden op macroniveau, met name in presentaties, en besproken op microniveau, met name in de discussiegroepjes”

“Harry ter Riele.Goeie vent”

“De begeleiding van de groepen”

“Dat wij als sector gehoord worden en dat ik mijn verhaal , als varkenshouder, mag vertellen”

“ik vond dat er welwillende bestuurders tijdens de bijeenkomst zijn die wat willen oplossen’

“Gezamenlijke inbreng van diverse stakeholders in het buitengebied”

“Begrip voor elkaars standpunten”

“De diversiteit van de samenstelling van de groep, de terugkoppeling van eerdere bijeenkomsten en de actieve discussie met goede groepsmaat”
 “Dat we zoveel stakeholders aan tafel hebben gekregen”
 “dat deze dialoogrondes met andere vertegenwoordigers waren dan in de tussenliggende bestuursrondes. Dit gaf meer inzicht in de werkelijk verhoudingen/standpunten”
 “De expertteam met hun specialistische bijdragen”
 “Strak georganiseerd (goede agenda en tijdsgebonden)”
 “Goede voorzitter tijdens de avonden, waardoor er wederzijds respect bleef”
 “Werken met verschillende ringen zodat iedereen weet of hij of zij wat mag zeggen”
 “Goede gesprekken merendeels in goede sfeer”
 “Deskundigheid aanwezig voor diepgang en inhoud”
 “Veel neutraliteit aanwezig om de extremen te verbinden”

Inhoudelijk

“Dat de IV sector zelf vraagt om een dierstandstill, alleen gebruiken ze liever een ander woord”
 “Dat de IV sector ook aangeeft dat grootschalige mestverwerking alleen plaats kan vinden op geschikte locaties met goede infrastructuur e.d.”
 “Dat breed ingezien wordt dat de handhaving door gemeenten flink tekort schiet en dat dit niet alleen ten koste gaat van omwonenden, maar ook van bedrijven die de zaken wel op orde hebben”
 “Geen stop op de dierenaantallen in West-Brabant”

‘Wat zijn mijn tips voor het vervolg van dit proces’

“Volg het Brabants bestuursakkoord: “we beschouwen landbouw als een reguliere economische sector”. En dat betekent in mijn ogen: (1) Mestverwerkingsfabrieken alleen toestaan op industrieterreinen, met strakke regelgeving en goede controle / handhaving. (2) Er kan veel geld verdiend worden met toerisme en recreatie in het Brabantse buitengebied. Tip: kies voluit voor toerisme en recreatie en maak een verdere intensivering van de veesector onmogelijk”
 “Ga zeker niet met beleidsmakers aan tafel zitten die daar al meer als 10 jaar zitten. Zij hebben de problemen alleen maar vergroot. Breng in beeld wat het betekent dat de consument meer producten koopt met een hogere dierenwelzijn in relatie met Geur/Gezondheid omgeving/CO2 foot print etc.. En weet dat je met dierenrechten geen sturing hebt in lokale problemen ofwel problemen voorkomt. Dit is dan een besluit nemen waarvan je al weet dat het onvoldoende oplevert”
 “Graag ambtenaren/beleidsmakers die “pro landbouw” zijn op dit belangrijke dossier (want ik heb nu de indruk dat alleen tegen zijn”
 “Probeer individuele knelgevallen lokaal op te lossen”
 “Geef ondernemers die willen voorop lopen in mestverwerking de ruimte, dáár waar ze zo min mogelijk hinder veroorzaken
 “Minder dieren is een must voor de acceptatie van het nieuwe beleid”
 “Mestverwerking alleen als het écht niet anders kan alleen op bedrijventerreinen, want mestverwerking roept erg veel weerstand op”
 “Geen waterbedeffect veroorzaken waardoor West-Brabant ook in de problemen komt”
 “Niet teveel avonden plannen, je merkt soms dat men het veel vindt”
 “Afvragen of er wel bestuurders aanwezig moeten zijn bij elke volgende ronde, al begrijp ik dat het voor de terugkoppeling handig kan zijn”
 “Voor het vervolg al vaste piketpalen uitzetten om mee te beginnen, om te voorkomen dat de discussies van voor af aan beginnen”
 “Beleidsmatig zal naar mijn mening de Provincie de regie naar zich toe moeten trekken. In elke gemeente gaan vele mensen op aan het overleg. Dit zowel op ambtelijk beroepsmatig niveau als ook bestuurlijk (politiek) niveau. Dus vanuit de provincie een centraal mestbeleid”

“De provincie en de gemeenten samen moet sneller werk maken van de zg. 2020 stoppersregeling. Advies: haal die bedrijven nu direct uit de markt en ga hiervoor een fonds oprichten. Zorg dat m.n. dat de voeder fabrieken die locaties niet in handen krijgen. Ook de rol van de periferie in de landbouw moet kritisch worden beoordeeld bij de beleidsvoering”

‘Wat zijn algemene tips voor dergelijke processen’

“Van tevoren facts heets maken voor een gelijk kennisniveau (mest: hoeveel mest is er, wat moet er verwerkt worden, hoeveel verwerking is er al)waar liggen de knelgebieden, etc.”

“De dominantie van enkele (zeer goed bedoelende) mensen effectief ‘begeleiden’ ”

“Voorbereiding bijeenkomst: stukken die nu ter plekke uitgedeeld werden, tevoren verstrekken”

“Voor mij was het tijdstip een aanslag op m’n week... zeer laat op de avond.. na een drukke werkdag.....middernacht naar bed....”

“Soms kreeg een kant van het verhaal ‘de negatieve kant van de varkenshouderij’ wel veel aandacht’, we moeten ook zuinig zijn op de boeren in Brabant”

“De eerste bijeenkomst was vrij kort op voorhand aangekondigd, iets ruimere planning geeft mogelijk betere respons”

“Er hadden mijn inziens meer agrarische ondernemers in de 1e ring mogen zitten, tenslotte gaat het over onze sector”

“We hadden minder tijd moeten spenderen aan een aantal mensen die maar 1 boodschap hadden:

“minder dieren”, hierdoor schoten we regelmatig ons doel voorbij. (feitelijke onderwerp was: mest). We hadden mijn inziens meer moeten praten over mest, soms waren de onderwerpen te breed, en met al die verschillende meningen en toch ook een grote groep kun je dan bijna geen eindpunt bereiken samen. Wellicht was het beter geweest om de onderwerpen wat kleiner te houden”

‘En wat ik verder nog kwijt wil....’

“Voor mij kenmerkt een open dialoog zich als een discussie waarbij bij voorbaat duidelijk is wat het doel van discussie is, en er een vrijheid bestaat om buiten kaders te denken: De discussie gaf de indruk dat het kader al gesteld was: de provinciale toekomstvisie”

“Wat voor mij persoonlijk een lastig punt was, en ook wel een reden om makkelijker te kiezen voor thuis mijn verjaardag vieren ipv aan de slotbijeenkomst deel te nemen, was dat de er naar mijn gevoel binnen en buiten de dialoog twee discussies werden gevoerd: binnen de dialoog het gesprek en buiten de dialoog de belangenbehartiging. Deze laatste werkte op een mistige wijze door op de eerste.....Door verstrengeling van belangenbehartiging en de dialoog, en ook mijn dubbele pet als lid dorpsraad en verantwoordelijk ambtenaar bij EZ voor de discussie rond agromilieu- en klimaatmaatregelen, kom ik dan klem”

“De boeren die er waren wisselden per overleg, maar hadden één ding gemeen: zij waren voorbeeldboeren, de ‘probleemboeren’ zijn vaak niet eens lid van LTO. Daardoor is diepgang in discussie lastig, en het geeft een ietwat vertekenend beeld van het ‘conflict’ ”

“De export van vlees, eieren, melk e.d. zijn belangrijk voor onze economie (net zoals de export van bijv. Philips, ASML, VDL, DAF)”

“Welzijn bevolking heeft hoogste prioriteit en volksgezondheid gaat boven economische belangen (bij de Q-koorts ging dat helemaal fout!)”

“Leefbaarheid is niet iets om mee te rommelen vanuit economische motieven”

“Soms de hakken in het zand, frustratie”

“Kom je tot de kern?”

“Ring principe werkte goed. Goede opzet. Sociale druk georganiseerd aanwezig om voorgaande tips te beperken”

Reflectie door het kernteam

Zoals hiervoor is aangegeven is in de drie sessies per regio een basis voor vertrouwen ontstaan. De verschillende partijen zijn vruchtbaar met elkaar in gesprek gekomen. Daarmee is voor ons als kernteam een belangrijk procesdoel bereikt. Vanaf het begin is ingezet op een pluriforme samenwerking die komende jaren stand kan houden en waarmee concrete stappen gezet kunnen worden rond de transitie landbouw/voeding.

We zien dat regelmatige ontmoetingen en gesprekken op alle niveaus helpen om niet in een oude reflex te schieten. Partijen helpen elkaar dan ook om hieruit te komen en het gezamenlijke weer op te zoeken.

In dit proces spelen verschillende bandbreedtes een rol, waarvan we er twee uitlichten: verschil in kennis en verschil in participatie

Kennis

Wij onderschrijven de suggestie om naast het werken met een maatschappelijk complete groep, vanaf de start te werken met en aan een gedeeldactueel kennisniveau. Dit voorkomt onnodige discussie en versnelt het zoeken naar oplossingen. Dit zou betekenen dat, voordat een dialoog start, voorwerk nodig is.

Participatie

We zien dat mensen die op enigerlei betrokken zijn geweest in proces, een genuanceerder beeld krijgen van de situatie (zo ook de pers). Dit betekent nog niet dat daarmee standpunten verlaten worden, maar er is meer ruimte om naar anderen te luisteren en samen naar oplossingen te zoeken. Dit betekent ook dat mensen die dit proces niet hebben meegemaakt een achterstand hebben. Dit geldt voor alle partijen: zowel voor burgers, boeren, ambtenaren en gemeenten.

Wij zien, als kernteam, een taak om steeds verbinding te leggen met bestaande initiatieven en projecten die bijdragen aan de transitie in de landbouw. De regie voeren op dit proces en het koppelen en verbinden van mensen en partijen binnen de provincie Brabant zal belangrijk zijn voor succes. In dit proces heeft de Provincie deze rol succesvol opgepakt.

Als laatste willen wij, het kernteam, de regio's en alle deelnemers van harte bedankenvoor hun gastvrijheid en vertrouwen vooraf. Het was een genoegen om zo gezamenlijk op te lopen in dit proces en zorgen en succes te delen. Zonder jullie waren deze stappen niet mogelijk geweest.